

Iskazivanje imperativnosti u hrvatskom jeziku

Oguić, Filip

Master's thesis / Diplomski rad

2016

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet u Rijeci**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:686348>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2023-11-30**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

**SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET**

Filip Oguić

Iskazivanje imperativnosti u hrvatskom jeziku

(DIPLOMSKI RAD)

Rijeka, 2016.

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET
Odsjek za kroatistiku

Filip Oguić
Matični broj: 0009035357

Iskazivanje imperativnosti u hrvatskom jeziku

DIPLOMSKI RAD

Diplomski studij: Hrvatski jezik i književnost – nastavnički smjer

Mentorica: Dr. phil. Nikolina Palašić

Rijeka, 14. prosinca 2016.

SADRŽAJ

1. UVOD (1)

2. OD IMPERATIVA DO IMPERATIVNOSTI (3)

2. 1. ISKAZIVANJE IMPERATIVNOSTI PUTEM GRAMATIČKE

KATEGORIJE IMPERATIVA (PRIMARNIM SREDSTVIMA) (5)

2. 2. PROTOTIPNI (KANONSKI) IMPERATIV BEZ IMPERATIVNOSTI (11)

2. 3. ISKAZIVANJE IMPERATIVNOSTI NEIMPERATIVNIM ISKAZIMA

(SEKUNDARNIM SREDSTVIMA) (15)

3. IMPERATIVNOST IZ PERSPEKTIVE GOVORNIH ČINOVA (18)

3. 1. TIPOLOGIJA GOVORNIH ČINOVA (21)

3. 2. INDIREKTNI GOVORNI ČINOVI (33)

4. ZAKLJUČAK (44)

5. SAŽETAK I KLJUČNE RIJEČI (47)

6. LITERATURA (48)

7. INTERNETSKI IZVORI (51)

1. Uvod

Već se tijekom osnovnoškolskog obrazovanja djecu poučava kako je imperativ *zapovjedni način*, najčešće ne ukazujući na isto latinsko značenje pridjevne sastavnice sintagme¹, koja se potom ponavlja i usvaja također na višim obrazovnim razinama, a s kojom se slaže većina suvremenih gramatika hrvatskoga jezika. No imperativ nije termin koji je vezan isključivo za lingvistiku, pa u svakodnevnoj uporabi možemo naići na primjere poput *pobjeda je imperativ*, *imperativ ove Vlade je slamanje organiziranog kriminala* ili *izgledati dobro imperativ je skoro svake druge osobe na svijetu*. Imperativ tako postaje obvezom koju si sami nametnemo ili nam je nametne okolina. Filozofija morala također rabi pojam imperativa, a mogu se navesti primjeri Kantova *kategoričkog imperativa* ili *utilitarističkog imperativa* iz anglosaksonske filozofije². Većina prosječno obrazovanih ljudi mogla bi stoga navesti skraćenu definiciju imperativa, ali i navesti neki svoj imperativ koji manje ili više uspješno nastoji slijediti – dakle neku svoju životnu filozofiju.

Imperativna paradigma također je dio naše svakodnevice, a kako se jezikom služimo automatski, govornici hrvatskog jezika vjerojatno nisu ni svjesni koliko ga često tijekom samo jednoga dana uporabe, pogotovo ako su u interakciji s većim brojem ljudi³. Imperativom se služimo i u privatnoj i u javnoj sferi, a ponekad i kada smo sami. Imperativ je naime način kojim se „cijela perspektiva rečenice i teksta usmjeruje na drugo lice“ (Silić–Pranjković 2007: 194)⁴, čime se sugerira da

1 „**Imperativ** (učeni latinski *imperativus*: zapovjedni)“ (HE, „imperativ“, URL: <<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=27193>>, posjet 21. rujna 2016.).

2 Ibid.

3 Imperativ je također jedna od kategorija koju djeca najranije usvoje. Razlog je tomu učestalost njegove uporabe pri obraćanju roditelja djeci (Aikhenvald 2010: 325 ff).

4 Služeći se Jakobsonovom teorijom komunikacijskog procesa, koja se sastoji od šest elemenata, a svakoj se pridružuje odgovarajuća funkcija, Marina Katnić-Bakaršić zaključuje kako su imperativi jedno od tipičnih jezičnih sredstava u ostvarivanju *konativne* (*apelativne*) funkcije, čija je svrha djelovati na osjećaje i misli

nam je potreban barem jedan sugovornik, a njime se također „od sugovornika traži (zahtijeva) da što učini, ponajprije da postane stvarni sudionik komunikacije, odnosno da preuzme ulogu govornika“ (Pranjko^{vić} 2013: 91), pa ga se smatra primarno „komunikacijskim modusom“ (ibid., 92). Međutim ako zaustimo *Pomozi, Bože!* dok primjerice promatramo kišu kako nemilice pada i prijeti svojom količinom potopiti područje oko nas, izrazili smo svoj vapaj upravo imperativom (*pomozi*), i to sugovorniku u čije postojanje možemo tek vjerovati. Već je iz ovoga vidljivo kako imperativi nisu samo sredstva kojima nekom nešto zapovijedamo, već se njima služimo i kako bismo u zazivu verbalizirali svoj osjećaj straha od događaja koji nas ugrožavaju. U tom slučaju naveli smo i subjekt u vokativu (*Bože*), čime smo također potvrdili tezu kako je „kategorija imperativnosti izrazito vezana za govorni čin i pripada – uz obraćanje, tj. vokativnu konstrukciju, pitanja, uzvike, neke čestice, pogotovo poticajne – takozvanim kategorijama drugog lica“ (Pranjko^{vić}–Badurina 2012: 620).

Blizak primjer ovom jest i onaj iz molitve *Očenaš* (vokativ), u kojoj se imperativna konstrukcija krije u svojem arhaičnom obliku, i to stoga što je uporabljena za 3. lice jednine. Budući da se u suvremenom hrvatskom standardnom jeziku za tu kategoriju rabi perifrastični oblik imperativa – čestica *neka* i glagol u prezentu u 3. licu jednine – isprva nam izmiče morfosintaktičko određenje dijelova „budi volja tvoja, sveti se ime tvoje, dođi kraljevstvo tvoje“ (ibid., 621) umjesto „neka bude volja tvoja, neka se sveti ime tvoje, neka dođe kraljevstvo tvoje“. Ivo Pranjko^{vić} i Lada Badurina navode kako se pojavljivanje neperifrastičnog imperativnog oblika za 3. lice jednine moglo pronaći i u 19. stoljeću, no kako se danas takva uporaba smatra „izrazito obilježenom i zastarjelom“ (ibid., 621; Silić–Pranjko^{vić} 2007: 74).

primatelja poruke te izazvati njegovu reakciju (2001: 17).

2. Od imperativa do imperativnosti

U svakom je govornom činu ŽELJA⁵ element koji pokreće govorno djelovanje, pa isto vrijedi i za polje *imperativnosti*. Neovisno o tomu izdajemo li nekomu naredbu da nešto učini, dajemo li mu upute kojim putem može najjednostavnije doći do nekog cilja ili mu pak želimo sretan dolazak na neko odredište, želja (intencionalnost) je utkana u naš iskaz. I sama želja može biti različito gradirana, kao što može biti i različito intonirana, no neodvojiva je od onoga što je izrečeno – govornik želi sugovornika navesti da započne ili prekine određenu radnju (Palašić–Zbašnik 2016: *9⁶). Sugovornik pak toj želji udovoljava ili ne udovoljava, prihvaća je ili je odbija prihvatiti, i to tako što izvršava ili prekida radnju, slijedi savjete, čini što mu je dopušteno (Aikhenvald 2010: 198), odnosno da bi sugovornik postao *kooperativan*, potrebno je da mu želja u određenom iskazu pobudi osjećaj dužnosti (Palašić–Zbašnik 2016: *11).

Najprije valja razlučiti pojmove *imperativnosti* i *imperativa*, koji se često poistovjećuju. U ovom će radu imperativnost biti nadređen pojam kada se bude govorilo o mogućnostima njezina iskazivanja, tj. o mogućnostima njezina aktiviranja, dok će, naravno, ona biti neostvarena (neaktivirana) kada se imperativnim konstrukcijama budu izražavale mogućnosti različite od zapovjednih. Kategoriju imperativnosti možemo ukratko odrediti kao inducirano polje zapovjednosti u nekom iskazu. U mnogim iskazima stoga može doći do aktiviranja

5 Anna Brožek piše kako je *želja* komunikacijski smisao imperativa (Brožek 2011: 20). Ivo Pranjković i Lada Badurina, citirajući tekst iz *Gramatike* Tome Maretića, navode također kako je temeljno značenje imperativa *želja*, neovisno o tomu je li se njegovom uporabom izrekla zapovijed, molba itd. (Tomo Maretić prema Pranjković–Badurina 2012: 620).

6 S obzirom na to da je rad Nikoline Palašić i Tihane Zbašnik *Imperativnost između gramatičke zadanosti i komunikacijske uljudnosti* u trenutku pisanja ovog rada bio u procesu objavljivanja, uz broj stranice na koje se referiramo dodana je zvjezdica kao oznaka privremene numeracije, op. a.

kategorije imperativnosti⁷, neovisno o tomu o rabe li se odgovarajući morfosintaktički oblici ili se to čini nekim drugim sredstvima. Imperativnost može biti aktivirana čak i potpuno nejezičnim sredstvima: možemo tako zamisliti situaciju u učionici u kojoj dvoje učenika međusobnim razgovorom ometa cjelokupnu nastavu. Nastavnik tada može samo zašutjeti i pogled usmjeriti prema njima, što bi oni odmah trebali prepoznati kao zapovijed da prestanu s dotadašnjom aktivnošću.

Imperativ je kategorija koja pripada *jeziku*, a to uključuje uporabu odgovarajućih formalnih sredstava kojima se ona konstituira. Gramatičke su mogućnosti stoga ograničene⁸, no prelaženjem na razinu diskursa širi se i krug mogućnosti njezina iskazivanja. Zapovijed je kategorija koja pripada *svijetu* (Aikhenvald 2010: 2), odnosno uporabi jezika u praksi, čime različiti izvanjezični čimbenici dobivaju važnost u oblikovanju cjelovitog značenja. Tako će primjerice odnosi između sugovornika ili rečenična intonacija moći promijeniti značenje iskaza.

Govorniku se pruža obilje mogućnosti kojima može neku svoju želju oblikovati u poruku kojom će je prenijeti sugovorniku, stoga je naše poznavanje govornih strategija ključno kako bismo bili što učinkovitiji u ostvarivanju svoje NAMJERE. Iako se uporaba prototipnog imperativa može činiti najjednostavnijim sredstvom kako bismo nekom nešto zapovjedili, uporabimo li ga, konačan rezultat može izostati, čak i onda kada postoje društveno-hijerarhijski preduvjeti. Razlog tomu može biti osjećaj ugroženosti OBRAZA u sugovornika, zbog čega će se namjeravani učinak lakše postići obilaznim putem, primjerice konstrukcijama s implicitnim značenjem, što podrazumijeva i veću govornikovu fleksibilnost.

7 Nikolina Palašić napominje kako ipak „ne možemo tvrditi da se bilo koja rečenica može upotrijebiti za izvođenje bilo kojega govornog čina“ (2015: 36).

8 U mnogim jezicima ne postoji gramatička kategorija imperativa, pa se imperativnost izražava drugim sredstvima (Aikhenvald 2010: 112).

Imperativnost je kategorija koja pripada uporabi jezika u praksi, odnosno *pragmatičkoj razini*, dok je imperativ *gramatička kategorija*, koja se ostvaruje uporabom odgovarajućih morfosintaktičkih elemenata, dakle ispunjavanjem određenih formalnih kriterija (Palašić–Zbašnik 2016: *1). Uvriježeno je smatrati kako će svaka uporaba imperativnih oblika uključivati nužno i kategoriju imperativnosti, no već se iz primjera poput *Čuvaj se!* ili *Bog daj!* vidi da tomu ne mora nužno biti tako. Analiza će stoga krenuti promatranjem dvaju temeljnih načina aktiviranja kategorije imperativnosti: a) uporabom imperativne paradigme i b) uporabom ostalih sredstava.

2. 1. Iskazivanje imperativnosti putem gramatičke kategorije imperativa (primarnim sredstvima)

Kao što je rečeno u uvodu, imperativ je glagolski način, pa se tako u *Hrvatskoj gramatici* (Barić i dr., 2005) pridružuje još trima načinima: indikativu, kondicionalu i optativu (Barić i dr. 2005: 225). Imperativ se potom definira⁹ i daje pregled pregled morfemskih paradigmi:

„Oznake su za osobu i broj:

Jedn. 2. l. -Ø

Množ. 1. l. -mo

2. l. -te.

9 „Imperativ ima posebne, jednostavne (nesložene) oblike samo za 2. lice jedn. te 1. i 2. lice množine. Nesloženi oblici imperativa tvore se od prezentske osnove, u većine glagola, ili infinitivne osnove i nastavaka. Za izricanje zapovijedi 3. licu služi složeni oblik od čestice *neka* i prezenta.“ (Barić i dr. 2005: 242)

Tri alomorfa oznake za imperativ \emptyset , *i*, *j* daju trojake nastavke:

1. \emptyset , *-mo*, *-te*
2. *-i*, *-imo*, *-ite*
3. *-j*, *-jmo*, *-jte*.¹⁰

U *Gramatici hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta* (Silić–Pranjkić, 2007) imperativ se definira kao „glagolski oblik kojim se izražava zapovijed, zabrana, molba, želja, opomena itd.“ (Silić–Pranjkić 2007: 74). Imperativ se tvori „prema prezentskoj osnovi, i to tako da se njezini sufiksadni morfemi *-ē-*, *-ī-* i *-ā-* zamijene sufiksadnim morfemima njegove osnove *-i-*, *-j-* i *-āj-*“, a „na te se sufiksadne morfeme dodaju nastavci \emptyset - (za drugo lice jednine), *-mo* (za prvo lice množine) i *-te* (za drugo lice množine)“ (ibid.). Treće lice jednine i množine dakle nemaju odgovarajuće morfeme, već „se rabi imperativna konstrukcija *neka* + *treće lice jednine / množine prezenta*“ (ibid.), npr. *Neka čita! / Neka čitaju!*.

I u gramatici za osnovnoškolsko obrazovanje *Gramatika hrvatskoga jezika: priručnik za osnovno jezično obrazovanje* (Težak–Babić, 1996) navodi se slična definicija, koja kaže da se „imperativom ili zapovjednim načinom izriče zapovijed, zabrana, savjet, opomena, poticaj, molba“ (Težak–Babić 1996: 268), nakon čega slijede primjeri.

Iz ovoga je vidljivo da se imperativ ne rabi samo kako bismo izrekli zapovijedi, pa se u svim gramatikama navode i primjeri za njegovu nezapovjednu ulogu.

10 Ibid., 225.

Imperativi se rabe i u jednostavnim (**Pročitaj knjigu**) i u (zavisno)složenim rečenicama (**Pročitaj knjigu i napiši zadaću; Kupi mi novine ako ideš van**). Ako se imperativnost izražava imperativnom konstrukcijom koja se sastoji od zavisnosložene rečenice, imperativni dio, izražen dakle imperativom formom, nalazit će se uvijek u glavnoj rečenici (Aikhenvald 2010: 112).

Takvo se izražavanje imperativnosti naziva *prototipnim* (Pranjковиć–Badurina 2012: 621), *uporabom primarnih sredstava* (Karlić–Klarić 2015: 331) ili pak *uporabom kanonskog imperativa* (Aikhenvald 2010: 18), čime može doći do ostvarivanja (morfo)sintaktičke imperativnosti (ibid.). Ono se, ovisno o tipologiji jezika, može ostvarivati uporabom odgovarajućih afikasa, klitika, čestica, perifrastičnih konstrukcija i/ili posebnih formi zamjenica (ibid.). U hrvatskom standardnom jeziku imperativ ima posebne morfeme za 2. lice jednine te 1. i 2. lice množine, dok se u 3. licu jednine i množine rabi konstrukcija koja uključuje česticu *neka* i prezent glagola u odgovarajućem licu, dakle imperativna paradigma sastavljena je od dvaju morfosintaktičkih postupaka (**Operi suđe!, Neka on ode u trgovinu!**). Budući da hrvatski jezik pripada tzv. *pro-drop*-jezicima¹¹, onima u kojima je na sintaktičkoj razini moguće ispustiti osobnu zamjenicu koja označava subjekt jer će se vršitelja radnje moći iščitati iz glagolskog oblika, uključivanjem subjekta u 3. licu jednine i množine želi ga se posebno naglasiti (ovjerena je dakle i uporaba **Neka ode u trgovinu!**). Izdavanjem zapovijedi u 3. licu mi se zapravo referiramo na neku treću osobu (Palašić–Zbašnik 2016: *1), odnosno njoj je zapovijed primarno upućena, no u takav iskaz istovremeno može biti uključena i obveza prenošenja obavijesti trećoj osobi na koju se misli, što ne mora nužno biti eksplicirano. Da se aktivirana imperativnost putem imperativne paradigme ne mora nužno odnositi na subjekte koji se iščitavaju iz morfosintaktičkog ustrojstva, možemo vidjeti u primjerima koje Nikolina Palašić i Tihana Zbašnik navode u

11 Skraćeno od *pronoun dropping* (Brown–Ogilvie 2009: 1116).

svojem radu. Poznata situacija svršetka pisane provjere znanja na različitim obrazovnim razinama često je označena rečenicom *Završimo sada!* koju izgovara nadležni profesor. No iako bi se temeljnom analizom značenja došlo do zaključka kako su u tom trenutku svi prisutni dužni završiti s pisanjem (rješavanjem zadataka), u stvarnosti takva uporaba imperativa u 1. licu množine ne uključuje, naravno, i profesora (ibid.). U ovom smo se primjeru dotaknuli implicitnosti, o čemu će u nastavku biti više riječi, no već se iz njega može iščitati važnosti uključivanja konteksta u tumačenje značenja. Drugim riječima, čak i kada je situacija naoko jasna, detaljnijim pristupom u analizi dolazimo do različitih značenjskih slojeva.

Imperativom se, ako se njegovom uporabom ostvaruje i imperativnost, izriče želja pošiljatelja da primatelj neku radnju započne ili da je prekine, odnosno da se tijekom zbivanja preusmjeri ili da se neko stanje promijeni. U tu se svrhu možemo služiti jесnim i niječnim imperativima, pa ćemo tako iskazom *Pogledaj film!* pokrenuti (pod uvjetom da se sugovornik ne opire našoj zapovijedi) proces gledanja (koji se također treba dovršiti), a iskazom *Ne gledaj više taj film!* prekinuti sugovornikov proces gledanja. Ovaj drugi iskaz može također značiti kako se od sugovornika očekuje da se ostavi gledanja određenog filma općenito (u budućnosti). U prvom od ovih dvaju primjera uporabljen je svršeni, a u drugom nesvršeni oblik glagola. Iz toga zaključujemo kako se imperativ u hrvatskom jeziku može tvoriti od obaju tipova glagolskoga vida (Pranjković–Badurina 2012: 621), ali i to da je u prvom slučaju uporabljen svršeni oblik kako bi se izreklo pokretanje koje vodi dovršavanju procesa gledanja, koje se očekuje od sugovornika, a u drugom kako bi se prekinuo proces gledanja filma koji se odvija u vrijeme izgovaranja zapovijedi ili općenito ako se radnja učestalo ponavlja. Ivo Pranjković i Lada Badurina zaključuju da je uporaba niječnog imperativa, koji se također naziva

prohibitiv (Aikhenvald 2010: 10), mnogo učestalija uz nesvršene radnje, i to stoga što se njima označava trajanje neke radnje, a negacija je upravo oznaka njezina prekida (Pranjковиć–Badurina 2012: 621). Svršenim se pak glagolima ne ukazuje više na proces radnje, već se pažnja usmjerava na rezultat radnje (ibid.), a taj rezultat može sugerirati ukupnost pojavljivanja. U primjeru *Ne dopusti (nikada) da te gaze!* sugovorniku se ukazuje kako ne smije dozvoliti drugima da se prema njemu odnose s omalovažavanjem, čija se svevremenost može dodatno potencirati prilogom *nikada*. Međutim može se postaviti pitanje u kojoj je mjeri u ovom primjeru aktivirana imperativnost, tj. možemo li ovakav primjer prije tumačiti kao *savjet*.

Imperativnost se u hrvatskom jeziku može ostvarivati i uporabom modalnog glagola *moći*, i to kada se radi o niječnoj imperativnosti (ibid.). Modalnim se glagolima ne izražava sama radnja, već se njima ona modificira. U takvim se slučajevima imperativ premješta s punoznačnog glagola na modalni, u kojem dolazi do gramatikalizacije¹². U primjeru *Nemoj tipkati po mobitelu!*, čiji je nemodalni imperativni ekvivalent *Ne tipkaj po mobitelu!*, perifrastičnom je konstrukcijom izrečena *zapovijed* ili *molba* sugovorniku (ovisno o odnosima, intonaciji itd.). Ipak, iako se radi o sličnosti u snazi zapovijedi, smatra se da je imperativnost iskazana negiranim modalnim glagolom *moći* slabijeg intenziteta u odnosu na onu iskazanu prototipnim imperativom (Sreto Tanasić prema Pranjковиć–Badurina 2012: 622).

Zanimljiva je uporaba glagola *dati* i *ići*, koje autori Pranjковиć i Badurina nazivaju *općim imperativima* (ibid.). Dok se prvi rabi najčešće kao imperativni oblik 2. lica jednine i množine, i to uglavnom popraćen subjektom u vokativu, npr.

12 „Gramatikalizacija, upotreba značenjskoga elementa u službi gramatičkoga elementa, prijelaz u takvu upotrebu. Npr., prilog *navrh* (kuća navrh brda) nastao je gramatikalizacijom sklopa *na vrh* (smjestio je svoju kuću *na vrh* brda); veznik *bilo–bilo* (*bilo jedan, bilo drugi*) i stariji *budi–budi* (*budi jedan, budi drugi*) nastao je gramatikalizacijom optativa odn. imperativa glagola *biti*.“ (Proleksis enciklopedija, „gramatikalizacija“, URL: <<http://proleksis.lzmk.hr/56765/>>, posjet 23. listopada 2016.)

Daj, majmune, miči mi se s puta! ili *Dajte, ljudi, pustite ga na miru!* (usp. Aikhenvald 2010: 350), glagol *ići*, kojim se označava početak neke radnje koja će biti iskazana glavnim glagolom, dolaziti će u prezentu, npr. *Idemo sjesti* (umjesto *Sjednimo*) (ibid.). I u jednog i u drugog glagoli su gramatikalizirani, i to tako da je imperativno *daj* postalo uzvikom¹³ ili česticom (Silić–Pranjaković 2007: 256), koji odgovara uzviku¹⁴ ili čestici *hajde* (ibid.), a čija je imperativnost neutralizirana. I u primjeru *Ma daj(?)!*, koji ovisno o intonaciji može značiti ili ‘stvarno’, ‘zaista’ ili predstavljati način izražavanja neslaganja, odnosno poticanja sugovornika da učini nešto suprotno od onoga što je namjeravao (u obliku nagovaranja), a slično je i s vulgarijom *Ne seri(?)!*, koji također može značiti ‘stvarno’, ‘zaista’, ali se može kolokvijalno rabiti i sa snažno izraženom imperativnošću, i to u značenju koje bi bilo izraženo imperativom *Prestani!*

Glagoli *gledati*, *vidjeti* i *slušati* u imperativu u primjeru *Gledaj/vidi/čuj, mene nije briga za to!* (ili *Gle, mene nije briga za to!*) rabe se kao diskursni markeri kojima se skreće pažnja sugovorniku na ono što će uslijediti (Aikhenvald 2010: 246), no njihova je imperativnost shvaćena u temeljnom značenju tek djelomično aktivirana, čime su se približili uzvicima. Slično je i s glagolom *vjerovati*, kojim u primjeru *Vjeruj mi, mene nije briga za to!* govornik više ukazuje na svoju odrješitost nego što traži od sugovornika da mu vjeruje. U primjeru *Zamisli, nije se ni javila!* ostvaruje se slična namjera pridobivanja pažnje. Svim ovim primjerima zajedničko je „utjecanje“ na senzorno-kognitivni aparat slušatelja, čime se pobuđuje ili održava sugovornikova usredotočenost, iako oni ponekad ostaju tek na razini konvencionaliziranoga diskursnog elementa, a čiji se usmjeravački potencijal i ne primjećuje (ibid., 234).

13 HJP, „daj“, URL: <http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=f11mWhM%3D&keyword=daj+%28II%29>, posjet 20. studenog 2016.

14 HJP, „hajde“, URL: <http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=fV5IXBA%3D&keyword=hajde+%28I%29>, posjet 20. studenog 2016.

2. 2. Prototipni (kanonski) imperativ bez imperativnosti

Imperativna se paradigma, dakle ona koja se rabi za konstrukciju prototipnog imperativa, u hrvatskom jeziku može koristiti i tako da ne dolazi do aktivacije imperativnosti. Ivo Pranjković i Lada Badurina u svojemu članku navode neke takve situacije.

Postoji tzv. *pripovjedački imperativ* (2012: 625; Težak–Babić 1996: 268), kojim se označava neko događanje u prošlosti, i to najčešće kao posljedica ili zaokruživanje radnje koja neposredno prethodi, pa se tako daje primjer *Mi ih stignemo pa **udri** po njima* (Pranjković–Badurina 2012: 625). Pripovjedački se imperativ još naziva i *historijskim imperativom* te je on značajka slavenskih jezika općenito, a u tu se svrhu rabi isključivo oblik u 2. licu jednine (nije ovjereno **Mi ih stignemo pa **udrite** po njima*) (Aikhenvald 2010: 344). Mikhail Gronas navodi kako je takva uporaba imperativne paradigme ovjerena u ruskom, ukrajinskom, bjeloruskom, srpskom, hrvatskom, bugarskom i makedonskom, i to s općenitim značenjem iznenadne i neočekivane radnje u prošlosti (Mikhail Gronas prema *ibid.*, 345). Ipak, takve konstrukcije suvremenim govornicima hrvatskog jezika danas ostavljaju arhaičan dojam i/ili imaju obilježje regionalnosti (Pranjković–Badurina 2012: 625).

S obzirom na to da je imperativ, kako je već više puta istaknuto, kategorija vezana za izravno obraćanje, odnosno pripada kategorijama drugog lica, u pisanim se tekstovima, ako se ne radi o historijskom imperativu, rabi prema načelima organizacije izravnoga govora (*ibid.*) kao primjerice u *Šef mi je danas rekao: **Pokupi** svoje stvari!*, što bi se u neizravnom obliku preoblikovalo u *Šef mi je danas rekao da pokupim svoje stvari.*

Imperativna se paradigma nadalje može rabiti kako bismo u dijalogu sa samim sobom verbalizirali svoja nadanja, želje ili strahove. Neke od takvih monoloških iskaza donose Nikolina Palašić i Tihana Zbašnik u svojem članku, u kojem navode primjer *Samo **budi** visok!*, a kojim osoba koja ide na spoj naslijepo izražava svoja nadanja u vezi s očekivanom fizionomijom osobe s kojom se treba susresti. U primjeru *Samo **nemoj** padati!* verbalno se eksplicirala želja u vezi s vremenskim uvjetima kojima se nadamo (2016: *6). Sličan primjer navodi Alexandra Aikhenvald u situaciji u kojoj nestrpljivi kuhar izgovara ***Topi se!*** kako bi izrazio svoju želju da se čokolada što prije otopi (2010: 6). Autorica, citirajući Lindsay Whaley, kaže kako se u tom slučaju radi o indirektnom govornom činu jer kuhar ne pokušava svojim iskazom promijeniti ponašanje čokolade (Lindsay Whaley prema *ibid.*, 6). Ako iz pozicije gledatelja prisustvujemo nekoj nogometnoj utakmici i kažemo ***Dodaj mu!***, želeći pritom da jedan igrač doda loptu svojem suigraču jer procjenjujemo da se drugi nalazi u izglednijoj situaciji za postizanje zgoditka, a znajući da nas ovaj nikako ne može čuti (ili pak pratimo utakmicu putem TV-prijenosa), mi se zapravo ne obraćamo konkretnoj jedinki, već opet samo „glasno“ želimo određeni razvoj događaja. Dakle kanonski smo imperativ u ovim situacijama uporabili i u odnosu prema živim i prema neživim entitetima, no ni u jednoj od njih nije došlo do aktivacije imperativnosti.

Uporabom imperativa pri iskazivanju dobrih želja, u pozdravima, blagoslovima, psovka i kletvama također ne dolazi do aktivacije imperativnosti ako se radi o desemantiziranim iskazima. Imperativne konstrukcije kojima se izriču želje mogu se rabiti i u pravim komunikacijskim situacijama, pa tako sugovorniku možemo reći *Brzo **ozdravi!*** (Palašić–Zbašnik 2016: *6). Time ćemo mu zaželjeti što skoriji oporavak, kako bi došlo do promjene njegova sadašnjeg stanja. Budući da sugovornik nije sposoban izravno promijeniti to stanje, neovisno o tomu što se

podvrgnuo medicinskom tretmanu, ni u ovom slučaju ne dolazi do ostvarivanja imperativnosti. O utjecaju na sugovornika putem imperativnosti još će biti riječi u nastavku. U takvim situacijama, u kojima se imperativom izražavaju određena stanja, možemo govoriti o *konvencionaliziranoj imperativnosti*, odnosno o *konvencionaliziranim govornim formulama* (Aikhenvald 2010: 243).

Formulaičnim iskazima **Čuvaj se!** (engl. *Take care!*, ibid., 243) ili **Uživaj!**, koje možemo uporabiti pri opraštanju od nekoga, ne moramo uistinu sugovorniku ukazati na povećani oprez u nekim situacijama u kojima će se u budućnosti naći ili poželjeti osjećaj zadovoljstva, već će se njima samo zaključiti određena komunikacijska situacija. Vrlo je slično i s uporabom blagoslova *Blagoslovljen budi!*, čime smo zazvali Božju naklonost za sugovornika.

Ako pošiljatelj uputi primatelju iskaz **Jebi si mater!**, jasno je da ga ovaj drugi neće shvatiti kao poticaj za snošaj sa svojom majkom, već će ga doživjeti kao uvredu. Međutim možemo pretpostaviti i dijalog u kojem osoba A kaže *Mogu li te nešto pitati?*, a osoba B mu odgovara **Odjebi!**, čime je osobu A istovremeno odbila i uvrijedila. Budući da je značenje navedenog glagola u infinitivu ‘riješiti se koga ili čega bez žaljenja’¹⁵, s time da je ovdje sugovorniku naloženo da se makne sam, možemo reći da su se ostvarili i preduvjeti za ostvarivanje imperativnosti.

Izgovorimo li neku kletvu, primjerice kažemo li nekom **Crkni!** (ili **Krepaj!**), nećemo, naravno, potaknuti sugovornika na crkavanje, kako to slikovito objašnjavaju Nikolina Palašić i Tihana Zbašnik (2016: *8), već smo time izrazili prijezir prema osobi na koju se to odnosilo.

U različitim primjerima u kojima se ovjeravala prototipna (kanonska) imperativnost služili smo se i jednostavnim i složenim rečenicama, ovisno o tomu je li glagol tražio dopunu, koja se onda ostvarivala u zavisnoj rečenici (**Ne dopusti**

15 HJP, „odjebati“, URL: <http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=eFtgXBY%3D&keyword=odjebati>, posjet 10. studenog 2016.

(*nikada da te gaze!*). Intenzitet imperativnog iskaza, o kojem će biti više riječi u zasebnom poglavlju, u pravilu je to veći što je rečenica kraća, što je u skladu s načelom ikoničnosti¹⁶. Dakako, snaga iskaza ovisit će i načinu izgovaranja i o odnosima moći, no generalno se može smatrati kako će iskaz biti snažniji ako je izrečen jednom riječju, npr. *Sjedni!* naspram *Sjedni na stolicu!*

Dodajmo još ovdje kako se imperativi često rabe u frazemima, mudrim izrekama, poslovicama, pa čak i u tvorbi imena, pri čemu najčešće dolazi do metaforizacije¹⁷ određenih sastavnica u iskazu, a pri takvoj uporabi prototipnog imperativa može i ne mora dolaziti do aktivacije imperativnosti. Neki od frazeoloških izraza koji uključuju glagole u imperativu jesu *idi mi-dodi mi* ('deprec. neorganizirano, loše, kojekako, koješta'¹⁸), *stani- *pani* ('izvrsno, na visokoj razini'), *drž-ne daj* ('u raznim kontekstima i situacijama kad se govori o nekim neprilikama, natezanjima dviju strana, raznim lutanjima oko formalnosti i svakodnevnih poslova i sl.'¹⁹). Njima možemo pridodati i naslov filma *Ne gledaj mi u pijat*, u kojem je došlo do potpune desemantizacije, a njegovo bi značenje bilo 'bavi se svojim poslovima', pa ovaj imperativni iskaz možemo odrediti kao *zapovijed*. Imperativi su u (mudrim) izrekama učestali, neovisno o tomu potječu li iz klasičnih jezika ili im je podrijetlo u jeziku naroda, a možemo navesti *Iskoristi dan* (lat. *Carpe diem*), *Slušaj, gledaj, šuti, ako želiš živjeti u miru* (lat. *Audi, vide, tace si vis vivere in pace*), *Podijeli i vladaj* (lat. *Divide et impera*), *Moli i radi* (lat. *Ora et labora*) ili *Neka bude svjetlo* (hebr. *yehi 'or*, grč. *γεννηθῆτω φῶς*, lat. *Fiat lux*). Ekvivalent latinskomu *quasi* nalazimo u hrvatskom jeziku u imperativnom

16 Pod pojmom *ikoničnost* u ovom se slučaju podrazumijeva načelo prema kojem je iskaz to uljudniji što je dulja njegova forma (Aikhenvald 2010: 75). Vrijedi i obrnuto, pa je tako imperativna konstrukcija čija propozicija upućuje na neposredan odgovor kratka i oštra (ibid., 131).

17 Metafore uočavamo u iskazima poput *Gubi se!*, *Nestani!*, *Briši!* i sl.

18 HJP, „ići“, URL: <http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=fvtlUBE%3D&keyword=i%C4%87i>, posjet 20. studenog 2016.

19 HJP, „držati“, URL: <http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=ff9uXBU%3D&keyword=dr%C5%BEati>, posjet 20. studenog 2016.

prefiksoidu *nazovi-*, npr. *nazoviliječništvo*. Poslovicu koja se često znala naći na kuhinjskim krpama *Kuharice manje zbori da ti ručak ne zagori* ili *Udri brigu na veselje* i *Ne beri brigu* pribrajamo narodnim mudrostima. Promatramo li složenice, uočavamo kako se kolokvijalno za površnu osobu može reći da je *jebivjetar* (Aikhenvald 2010: 252), za nevaljalu da je *vucibatina*, za onu koja će skupo naplatiti svoje usluge *gulikoža*, za onu koja je sklona prijaviti druge da je *tužibaba*, a možemo se prisjetiti i nogometaša prezimena *Pletikosa*²⁰.

2. 3. Iskazivanje imperativnosti neimperativnim iskazima (sekundarnim sredstvima)

U nastavku ćemo se detaljnije pozabaviti mogućnošću iskazivanja imperativnosti neimperativnim iskazima, čime prelazimo na tzv. *semantičku imperativnost* (Margaret Press prema Aikhenvald 2010: 291). U tu se svrhu možemo služiti primjerice performativnim glagolima²¹, čijom se uporabom također ostvaruje imperativnost u iskazu, a njima pripadaju glagoli poput *zabranjivati*, *zahtijevati*, *dopuštati* itd. (Pranjković–Badurina 2012: 624): *Zabranjujem ti da se koristiš mobitelom tijekom nastave!* U ovom je primjeru zabrana izrečena uporabom glagola u prezentu u 1. licu jednine, čime se ukazuje na subjekt koji brani nešto objektu u dativu (*ti*). Takvi glagoli traže dopunu u objektu, koja je ovdje iskazana objektom rečenicom (jednostavna rečenica glasila bi: *Zabranjujem ti korištenje mobitelom tijekom nastave!*).

Imperativnost se nadalje može ostvariti i uporabom futura prvog (ibid., 623). U iskazu *Doći ćeš sutra na razgovor*, kojim se dakle ne konstatira neki

20 Više o imperativnim složenicama može se pronaći u diplomskom radu Mateje Nemčić *Hrvatske imperativne složenice* (2013), mentor: dr. sc. Ivan Marković, URL: <https://bib.irb.hr/datoteka/666813.Mateja_Nemcic_-_Diplomski_-_2013.pdf>, posjet 20. studenog 2016.

21 O performativnosti će još biti riječi u nastavku.

pretpostavljeni tijekom događaja, već se njime obvezuje sugovornika na dolazak, što predstavlja, ako su ispunjeni određeni uvjeti, *zapovijed*.

Imperativnost se može iskazivati različitim reduciranim imperativnim konstrukcijama (ibid., 624), odnosno eliptičnim izrazima, primjerice *Tiho!*, *Van!*, *Ća!*, *Brže!*, *Pare na sunce!*, *Kavu s mlijekom!* i sl. U navedenim se primjerima od sugovornika (u slučaju da se radilo o jednoj osobi) tražilo da ‘bude tiše’, da ‘iziđe van’ (primjerice da ‘iziđe van brže’), da ‘se ubrza’, da ‘vrati novac koji duguje’ (ili da ‘preda novac koji ima’), dok je u zadnjem primjeru od konobara naručena kava s mlijekom, što bi se imperativom izreklo *Donesite mi kavu s mlijekom*. Njihova je uporaba izrazito ovisna o kontekstualnim čimbenicima, a razina uljudnosti može se za isti iskaz tumačiti dijametralno suprotno ovisno o načinu iskazivanja.

Imperativnost u hrvatskom jeziku može biti aktivirana i dvjema konstrukcijama s veznikom *da*: *da* + prezent i *da* + perfekt (ibid., 623). Konstrukcija *da* + prezent rabi se u iskazima koji uključuju dva glagola (dakle radi se na sintaktičkoj razini o zavisnosloženoj objektnoj rečenici) kao u primjeru *Daj da odemo sutra na kavu*, s time da je kanonski imperativ uporabljen u glavnoj rečenici (usp. ibid.) (iako bi se i ovdje moglo govoriti o njegovoj gramatikalizaciji). Ista se konstrukcija rabi i u iskazima s jednim glagolom, i to kako bi se izrekla *zapovijed*, kao u primjeru *Da to odmah učiniš!*, kojim se od sugovornika traži neposredno pokoravanje. Vrlo je slično s konstrukcijom *da* + perfekt, primjerice u iskazima *Da vas više nikad nisam vidio ovdje!* ili *Da si mu se odmah išao ispričati!*, a kojima se želi izriče bezuvjetna *zapovijed*, odnosno traži se od primatelja bespogovorno pridržavanje u budućnosti onoga što je izrečeno propozicijom. Takve su konstrukcije srodne glagolskom načinu optativu²² (Pranjковиć 2013: 227), kojim se izriče želja, a često se javlja u zazivima,

22 Optativne konstrukcije srodne su konjuktivnim konstrukcijama u primjerice latinskom ili talijanskom te u nekim germanskim jezicima (HE, „optativ“, URL: <<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=45332>>, posjet 5. studenog 2016.).

blagoslovima ili kletvama (Pranjковиć–Badurina 2012: 623), npr. u iskazu *Da ti djeca budu zdrava!*, koji bi pripadao kategoriji *ekspresiva*, dakle ne dolazi do ostvarivanja imperativnosti. U tim slučajevima *da* se određuje kao poticajna čestica (ibid., 623; Silić–Pranjковиć 2007: 256).

Neoglagoljene eliptične iskaze koji aktiviraju kategoriju imperativnosti nalazimo u natpisima kojima se na nešto upozorava *Sklizak kolnik*, čije bi značenje bilo ‘**usporite** zbog skliska kolnika’, ili *Zabranjeno pušenje (Ne pušite!)*. Zanimkana imperativnost može se izreći i konstrukcijom *ne* + infinitiv, kao npr. u natpisu *Ne gaziti travu* (ibid.)²³.

Kondicionalni iskazi također su sredstvo kojima se aktivira imperativnost (Karlić–Klarić 2015: 333), npr. *Molio bih te da mi se javiš sutra* ili *Bilo bi lijepo kada bi se javio sutra*, a kondicional se može kombinirati i s modalnim glagolima *Mogli bismo se vidjeti sutra* (usp. ibid.).

Ako nekomu želimo ukazati da bi trebao govoriti tiše ili prestati govoriti, možemo to učiniti izgovarajući *Ššš!*, čime se imperativnost aktivirala nejezičnom strategijom, baš kao i u primjeru u kojem je nastavnik pogledom prekinuo učeničko ometanje nastave (može to učiniti i tako što će staviti kažiprst ispred usta). Slično je i u slučaju kada izustimo *Išš!* kako bismo otjerali mačke (najčešće), kao i kada zviždukom pokušamo dozvati psa²⁴.

Vrlo je zanimljiv izraz *Na!* (usp. Aikhenvald 2010: 371), koji odgovara imperativu *Izvoli!* ili *Uzmi!* i kojim se obraćamo sugovorniku kako bismo mu nešto dali odnosno ponudili. Takvo se obraćanje smatra prilično nepristojnim, a neutralno ga se može doživjeti isključivo u familijarnom kontekstu.

23 Ovakvom se konstrukcijom gradi zanimkani imperativ u talijanskom jeziku, npr. *non cantare* (‘ne pjevati’) (Aikhenvald 2010: 186 i 351).

24 Zvižduk se naime također može smatrati govornim činom (SEP, „speech acts“, URL: <<http://plato.stanford.edu/entries/speech-acts/>>, posjet 26. listopada 2016.).

3. Imperativnost iz perspektive govornih činova

Iako smo se u dosadašnjem izlaganju djelomično već dotaknuli načina ostvarivanja imperativnosti bez uporabe kanonskog imperativa kao temeljnog sredstva, nismo je dalje razrađivali iz komunikacijske perspektive. Da bi se takva analiza mogla detaljnije činiti, potrebno je najprije reći nekoliko riječi o načelima uporabe jezika u komunikacijskoj praksi – iz pragmatičke perspektive. Jezična pragmatika²⁵ ili pragmalingvistika novija je lingvistička disciplina, koja svaku uporabu jezika smatra oblikom jezičnoga djelovanja. Pokušaji njezina definiranja započet će u radovima američkih filozofa i semiotičara Charlesa Sandersa Peircea i Charlesa Williama Morrisa, a dodatni će zamah dobiti u promišljanjima britanskog jezikoslovca i filozofa Johna Langshawa Austina, i to razrađivanjem *teorije govornih činova*²⁶. Pragmalingvistika se bavi značenjima verbalnih dijelova

25 „**Pragmatika** (engleski *pragmatics*, prema grčkom *πραγματικός*: ‘koji se odnosi na djelovanje’) (lingvistička pragmatika, pragmalingvistika), disciplina koja proučava jezično djelovanje. Naziv pragmatika izvorno je nastao u sklopu semiotičke teorije Ch. Morrisa (1938), koji je predložio razlikovanje između sintakse, semantike i pragmatike. Dok se sintaksa bavi kombiniranjem znakova, a semantika njihovim značenjima, pragmatika proučava njihovu primjenu te odnos između znakova i njihovih korisnika. Osim semiotike, na razvoj pragmatike utjecali su i drugi znanstv. smjerovi: primjerice, američki pragmatizam u filozofiji te simbolički interakcionizam u sociologiji. Pragmatika polazi od zamisli da je svaka uporaba jezika djelovanje te da se lingvisti u svojim opisima jezične djelatnosti ne smiju zadovoljiti pukim opisivanjem određenih površinskih struktura, nego da za polazište jezičnoga opisa trebaju uzeti stvarni okvir jezičnoga djelovanja. U sklopu pragmatike posebno mjesto zauzima **teorija govornoga čina** kao temeljne, odn. najmanje jedinice jezične komunikacije, nastala 1960-ih. Pri analizi govornih činova uzima se u obzir priopćajna situacija i njezini elementi: mjesto, vrijeme, tema, svrha, govornik i sugovornik. Važnu ulogu ima i govornikova namjera koja se sastoji u promjeni neke situacije, odn. u prvom redu u djelovanju na sugovornika. Govorni se činovi sastoje od fonetskoga čina iskaza (izričaja) na nekom određenom jeziku, propozicije (onoga o čem je riječ), ilokucije (govornikove namjere) i perlokucije (djelovanja na primatelja). U svojim početcima pragmatika se bavila u prvom redu riječima i rečenicama u konkretnim komunikacijskim situacijama da bi se 1970-ih, u sklopu tzv. pragmatičkoga zaokreta, potaknuta u germanofonoj lingvistici, sve više usmjerila na jezične jedinice na nadrećeničnoj razini kao što su razgovor, diskurs i tekst. U tom kontekstu u sklopu suvremenoga jezikoslovlja nastale su nove pragmatički usmjerene discipline: analiza razgovora i diskursa te tekstna lingvistika.“ (HE, „pragmatika“, URL: <<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=49926>>, posjet 25. listopada 2016.)

26 „**Govorni čin** (engl. *speech act*), izričaj (iskaz) upućen sugovorniku u određenim okolnostima. Teorija govornoga čina, koju je utemeljio J. L. Austin u nizu svojih predavanja objavljenih posmrtno 1962. (*Kako djelovati riječima*), a dalje su je razvijali J. R. Searle i H. P. Grice, bliska je shvaćanju L. Wittgensteina u djelu *Filozofijska istraživanja* (1958) da se značenje riječi stvara njezinom uporabom. Među izričajima (iskazima)

komunikacije, i to značenjima kako ih s jedne strane shvaća pošiljalatelj, a s druge ih strane interpretira primatelj verbalno kodirane poruke, pri čemu je svakako bitan i kontekst u kojemu se komunikacija odvija. Za lingviste koji značenje promatraju iz komunikacijske perspektive nije dakle više dostatno zbrojiti samo temeljnu semantiku svih sastavnica već je potrebno uključiti i faktore koji utječu na sudionike i koji sudionici sami proizvode tijekom ostvarivanja pojedinog iskaza. Može se reći kako semantika proučava sadržaje govornih činova, dok pragmatika proučava njihovu snagu²⁷.

Pitanje reprezentacije svijeta u jeziku temeljno je pitanje kojim se bavi filozofija jezika, iz koje se razvila i pragmatika kao jezična disciplina, i to iz tzv. *filozofije svakodnevnoga jezika*²⁸ (Palašić 2015: 38), koja se, kako joj i ime govori, manje bavila logičkom analizom, a više uporabom jezika u svakodnevnoj komunikaciji²⁹. Time je došlo do premještanja težišta s „referencijalnih i istinosnih aspekata rečeničnog značenja na pitanje kakav čin izvodimo izgovarajući neku rečenicu u određenoj situaciji, odnosno kakav je učinak naših iskaza“ (Bugarski 2003: 223).

Izricanje *tvrdnji* moglo bi se smatrati paradigmatskom uporabom jezika, no jezikom se mogu također izražavati *zahtjevi*, *pitanja*, *zapovijedi*, *obećanja*, *zahvale*, *isprike* itd.³⁰. Štoviše, pokušamo li dubinski analizirati svaki govorni čin, uočiti

Austin najprije razlikuje *konstative*, koji priopćuju kakvo stanje stvari pa mogu biti istiniti ili lažni, od *performativa*, koji obavljaju radnje pa im uspješnost ovisi o tzv. uvjetima prikladnosti. Ali on zatim otkriva niz implicitnih performativa, a to ga naposljetku navodi na to da cijelu jezičnu djelatnost prikaže usmjerenom postizanju učinaka. Teorija govornog čina snažno je odjeknula u mnogim disciplinama (lingvistika, znanost o književnosti, antropologija, sociologija, politologija) potaknuvši živu raspravu o tvorbi različitih vrsta identiteta.“ (HE, „govorni čin“, URL: <<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=22891>>, posjet 25. listopada 2016.)

27 SEP, „speech acts“, URL: <<http://plato.stanford.edu/entries/speech-acts/>>, posjet 26. listopada 2016.

28 Ibid.

29 HE, „analitička filozofija“, URL: <<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=2454>>, posjet 26. listopada 2016.

30 REP, „speech acts“, URL: <<https://www.rep.routledge.com/articles/thematic/speech-acts/v-1>>, posjet 25. listopada 2016.

ćemo njegovu slojevitost, odnosno istovremenu prisutnost razliĉitih tipova ĉinova, od kojih neki dominiraju, pa se cijeli govorni ĉin definira na temelju njih, dok drugi sluŹe kako bi poduprli onaj najistaknutiji, u kojem se oĉituje govornikova namjera. Postoji naime *namjera* koja upravlja oblikovanjem nekog govornog ĉina, primjerice *zahtjeva* ili *obećanja*, za koji govornik vjeruje da će utjecati na svijest sugovornika³¹.

Govorni bi se ĉin mogao definirati kao osnovna jedinica dijaloga/teksta (Ivanetić 1995: 13), no općenitost definicije malo nam govori o opsegu takve jedinice. Ako pod iskazom smatramo realizaciju reĉenice u kontekstu, vidjet ćemo da se on može (što je često i sluĉaj) poklapati s govornim ĉinom, ali govorni ĉin, što ćemo vidjeti u nastavku, može se sastojati i od uzvika i od niza reĉenica, s time da mu za razumijevanje valja dodati i faktore konteksta u kojem se odvija. On se još naziva i *situacijom*, a najvaŹnijim ĉimbenicima koji ga determiniraju smatraju se:

- „1. socio-ekonomski (status, uloga, ekonomski poloŹaj),
2. socio-kulturno, kognitivno-intelektualno (poznavanje svijeta, naobrazba, iskustvo, modeli stvarnosti),
3. biografsko-psihiĉki (osobne kompetencije i sklonosti, aktualne biografske situacije, planovi, namjere i sl.“ (Siegfried Schmidt prema Ivanetić 1995: 10)

Analizom govornih ĉinova postalo je jasno kako nam jezik ne sluŹi samo kao sredstvo obavješćivanja sugovornika o neĉemu već se njime sluŹimo kako bismo zahvaljivali, upozoravali, prijetili, obećavali, naređivali, vrijeđali, proklinjali, optuŹivali, uvjerali – dakle njime djelujemo³² (Bugarski 2003: 224). Međutim nije tako jednostavno odrediti granice govornog ĉina. Nada Ivanetić navodi kako se

31 Ibid.

32 SEP, „speech acts“, URL: <<http://plato.stanford.edu/entries/speech-acts/>>, posjet 26. listopada 2016.

„pod govornim činom razumijeva radnja (*obećanje, prijetnja* i sl.) realizirana izgovaranjem određenog segmenta govora. On se ne poistovjećuje s rečenicom. Govorni se činovi ostvaruju jezičnim jedinicama različitih razina – raspon seže od uzvika do višerečeničnih sklopova – ali i neverbalnim sredstvima. Zato izjednačavanje govornoga čina i rečenice zapravo znači ignoriranje komunikacijske prakse.“ (1995: 16)

3. 1. Tipologija govornih činova

Od Austinovih su se pionirskih postavljanja temelja teorije govornih činova pojavile mnoge teorije koje su se nadovezivale ili modificirale osnovne principe, a svaka je trebala istovremeno biti i taksonomska i objasnidbena³³. Drugim riječima, teorija mora biti u stanju klasificirati govorne činove te objasniti kriterije kojima se regulira njihova uspješnost ili neuspješnost. Austin je pokušao „tipologizirati govorne činove na osnovi globalnoga komunikacijskog cilja koji se njima želi postići“ (ibid., 41), a i kasnije će se podjele temeljiti na tom principu. Nada Ivanetić u svojoj knjizi *Govorni činovi* donosi tablični pregled poznatijih taksonomija (ibid., 42):

33 REP, „speech acts“, URL: <<https://www.rep.routledge.com/articles/thematic/speech-acts/v-1>>, posjet 25. listopada 2016.

Tablica 1

Austin (1965)	Searle (1973)	Fraser (1975)	Wunderlich (1976)	Bach/Harnihs (1979)	Wunderlich (1986)
ekspozitivni	reprezentativni (asertivni)	asertivni vrednovanja	reprezentativni	konstativni	asertivni
eksercitivni	direktivni	zahtjevi, prijedlozi	direktivni, erotetski činovi	direktivni	direktivni, pitanja
komisivni	komisivni	obligativni	komisivni	komisivni	asertivni
bihebitivni	ekspresivni	atituditivni (stavovi G)	satisfaktivni, retraktivni	satisfaktivni	asertivni
verdikativni	deklarativni	autoritativni	deklarativni, retraktivni	verdikativni, efektivni	asertivni

Izdvojiti ćemo ovdje Searleovu podjelu, koji „govorne činove dijeli na [reprezentativni ili] asertivni (govorne činove kojima se opisuje neka pojava), **direktivni** (govorne činove kojima govornik navodi sugovornika na neku radnju), *komisivni* (govorne činove kojima govornik preuzima obvezu izvršenja neke radnje u budućnosti), *ekspresivni* (govorne činove kojima govornik izražava svoje psihološko stanje u vezi s nekom pojavnošću) te *deklarativni* (govorne činove kojima se istovremenim izvođenjem govornoga čina odvija i promjena u svijetu, primjerice razni proglašavanja i dr.)“ (Searle 1975: 12–16 prema Palašić–Zbašnik 2016: *4; Searle 1976: 10–15). Istaknuli smo ovdje *direktivni* jer oni odgovaraju, kako je vidljivo iz definicije (navođenje na neku radnju), svrsi koja se ostvaruje aktivacijom imperativnosti.

U priručniku *The Cambridge grammar of the English language* Rodney Huddleston navodi kako se imperativi uobičajeno rabe kao *direktivni*, pri čemu pošiljatelj očekuje njihovo ostvarivanje u budućnosti (Huddleston 2002: 929).

Kategorija direktiva uključuje *zapovijedi, zahtjeve, upute*, kao i *savjete i dopuštenja*, a svaki od njih odražava različite stupnjeve kontrole i stava iz pozicije pošiljatelja. Primateljeva suradnja uključuje pokoravanje zapovijedima, prihvaćanje savjeta ili pak djelovanje nakon nekog dopuštenja, iz čega se stječe dojam o opsegu uporabe imperativa (Aikhenvald 2010: 198). U nastavku slijedi pregled različitih direktivnih značenja koje imperativi mogu imati u engleskom, a koji odgovaraju i značenjima u hrvatskom jeziku:

„A) naredbe, zapovijedi, zahtjevi

a) *Miči mi se s puta!*

b) *Ne hodaj po travi!*

c) *Ne miči se!*

B) zamolbe, molbe, usrdne molbe (engl. *entreaties*)

a) *Molim te, pomogni mi pospremiti kuću*

b) *Ljubazno vas molim, stišajte se samo malo*

c) *Otvori vrata, hoćeš li?*

C) savjeti, preporuke, upozorenja

a) *Drži sve opcije otvorenima!*

b) *Pričekaj dok cijena ne padne!*

c) *Nemoj biti previše spokojan!*

D) upute, slikovite/oprimjerene upute

a) *Nakon nadogradnje ponovno pokrenite računalo*

b) *Usporedite ove podatke s onima u tablici iznad*

E) pozivi

a) *Svrati do mene na kavu*

b) *Nazovi me ako želiš*

F) dopuštanja

a) *Samo tako nastavi*

b) *Uzmi koliko god hoćeš*

G) prihvaćanja

a) *Pa reci joj ako baš želiš*

b) *Uzmi ili ostavi – to je moja zadnja ponuda!*

H) dobre želje

a) *Uživaj u sendviču!*

b) *Uživaj u vikendu!*

I) imprekacije ili kletve

a) *Krepaj!*

J) reakcije u nevjerici

a) *Ma **daj!** (Ma ne misliš to tako)*

K) samorazmatranje

a) ***Daj** da malo razmislim (trebam li ponijeti kišobran)“ (ibid., 198–199)*

Alexandra Aikhenvald objašnjava kako se u slučaju (A) i (B) može načelno reći da se radi o *direktivu* određenom voljom pošiljatelja, što znači da će se, neovisno o varijacijama, primatelj zahtjevu pokoriti. U slučaju savjeta, preporuka i upozorenja (C) možemo smatrati kako je u interesu primatelja djelovati u skladu s propozicijskim sadržajem, pri čemu se upozorenjima primatelju sugeriraju potencijalno opasne posljedice u slučaju njihova neprihvatanja, a slično je i s (D). Pozivi (E) su slični savjetima (C) jer primatelj može odlučiti želi li se odazvati ili slijediti naznačeno propozicijskim sadržajem, a to ovisi o procjeni koristi za njega. Dopuštenje³⁴ (F) podrazumijeva da primatelj želi učiniti ono što je sadržano u propoziciji, a pošiljatelj je ovlašten³⁵ davati dopuštenja i zabrane. Prihvatanje (G) je možda najslabija vrsta direktiva jer se podrazumijeva da suglasnost sa sadržajem propozicije ne mora biti nužno ono što primatelj želi, a pošiljatelj nema autoritet privoljeti ga na čin prihvaćanja. Dobre želje³⁶ (H) formulirani su izrazi, koje ne možemo smatrati zapovijedima jer primatelj nije u potpunosti u stanju upravljati onime što je iskazano propozicijskim sadržajem (npr. ozdraviti). Imprekativi (I),

34 Donosimo zanimljiv primjer iz rada Nikoline Palašić i Tihane Zbašnik koji vrlo slikovito ilustrira uvjetno shvaćanje svake podjele kada se radi o definiranju govornih činova: „Još jedan zanimljiv slučaj uporabe morfosintaktičke forme imperativa imaju i govorni činovi koje bismo mogli imenovati dopuštanjem – oni dakle imaju sintaksu imperativa, pa ipak nećemo tvrditi da imaju oznaku imperativnosti. Uostalom, pozovemo li se na Searleove kriterije klasifikacije govornih činova, vidjet ćemo da se bez obzira na morfosintaktičku podudarnost zahtjev/naredba i dopuštenje razlikuju u ilokucijskoj svrsi i psihološkom stanju. Naime iskaz *Uđite!* može imati ilokucijsku snagu dopuštenja i ilokucijsku snagu naredbe, ovisno, naravno, o kontekstu. Ako naprimjer student kuca na vrata profesorova kabineta i profesor mu kaže *Uđite!*, to ne mora značiti da on doista želi da taj student uđe, nego mu dopušta da uđe, jer je upravo vrijeme konsultacija. Istovremeno profesor može željeti da student ne uđe jer je, recimo, udubljen u neku knjigu. Onaj tko u situaciji u kojoj *Uđite!* znači dopuštenje zapravo želi ući jest potencijalni sugovornik. S druge pak strane dopuštenje možemo promatrati i kao negaciju naredbe – možemo pretpostaviti da je do jednoga trenutka vrijedila naredba da se u kabinet ne ulazi (ili zabrana da se ulazi), a onda su se okolnosti promijenile, pa je uslijedilo dopuštenje (usp. Searle 1979: 22). S druge pak strane ako zamislimo situaciju u kojoj zatvorski službenik dovodi novog zatvorenika u ćeliju, otključa vrata i kaže *Uđite!*, sasvim sigurno nećemo tvrditi da je tu riječ o dopuštenu jer, s jedne strane zatvorenikova želja sasvim sigurno nije ta da uđe u ćeliju, a s druge je strane zatvorski službenik itekako u poziciji da izdaje naredbe. Uostalom, možemo pretpostaviti da zatvorski službenik tim govornim činom doista iskazuje želju da zatvorenik uđe jer se time smanjuje njegova potencijalna opasnost.“ (Palašić–Zbašnik 2016: *6–7)

35 Pitanje ovlaštenosti povezuje inače uglavnom s performativnim iskazima, koje mora izvoditi službena osoba (SEP, „speech acts“, URL: <<http://plato.stanford.edu/entries/speech-acts/>>, posjet 26. listopada 2016.).

36 Njih će Nikolina Palašić i Tihana Zbašnik odrediti kao ekspresive (Palašić–Zbašnik 2016: *6).

kako se još nazivaju kletve, ne upućuju primatelja na neki čin, već ga se njima proklinje (usp. Palašić–Zbašnik 2016: *8). Njima se mogu pribrojiti i ironične zapovijedi, čija je svrha postići da primatelj učini suprotno od onoga što je propozicijom iskazano. Ni (J) ni (K) nisu direktivi u pravom smislu, već se prije mogu smatrati diskursnim formulama s konvencionaliziranim značenjem (floskule) (Aikhenvald 2010: 200).

Searleova tipologizacija govornih činova oslanja se na 12 kriterija³⁷, temeljem kojih se oni međusobno razlikuju, a izdvojio je tri kriterija razlikovanja koje drži ključnima: (1) *ilokucijska svrha*, (2) *sprega između svijeta i riječi* i (3) *uvjet iskrenosti*, dok je četvrti kriterij (4), koji je iznimno bitan u komunikaciji jer se odnosi na odabir jezičnih sredstava u određenoj komunikacijskoj situaciji, kriterij *ilokucijske snage* (Palašić–Zbašnik 2016: *3).

Ilokucijska se svrha odnosi na namjeru govornika koja leži u pozadini nekog govornog čina, pa se tako svrha *zapovijedi* može odrediti kao „pokušaj navođenja sugovornika da nešto učini“ (Searle 1976: 2).

Sprega između svijeta i riječi odnosi se pak na određivanje uvjetuje li neki govorni čin promjenu u svijetu ili je on posljedica nekog stanja ili događaja u svijetu. *Tvrđenje* će se stoga odnositi na nešto postojeće, pa će iskaz *Psi imaju bolji njuh od čovjeka* biti posljedica koja se temelji na nekom prethodnom promatranju, odnosno riječi će se prilagoditi svijetu. Za imperativnost, neovisno tomu aktivira li se ona prototipnim imperativima ili nekim drugim sredstvom, svijet će se

37 Radi se o sljedećim kategorijama: 1. Razlika u svrsi pojedinoga tipa, 2. Razlike u smjeru sprege između riječi i svijeta, 3. Razlike u izražavanju psiholoških stanja, 4. Razlike u snazi kojom se prezentira ilokucijska svrha, 5. Razlike u statusu ili poziciji govornika i slušatelja, 6. Razlike u načinu na koji se iskaz odnosi prema interesima govornika i slušatelja, 7. Razlike u odnosu prema ostatku diskursa, 8. Razlike u propozicijskom sadržaju koji je određen ilokucijskom snagom, 9. Razlike između onih činova koji moraju uvijek biti govorni činovi i onih koji to mogu, ali i ne moraju biti, 10. Razlike između onih činova koji zahtijevaju izvanlingvističke institucije da bi bili izvedeni i onih koji to ne zahtijevaju, 11. Razlike između onih činova u kojima glagol ima performativnu uporabu i onih u kojima on to nema, 12. Razlike u stilu izvođenja ilokucijskoga čina (Searle 1976: 2–7).

prilagoditi riječi jer se očekuje promjena nekog stanja u budućnosti³⁸. Ako kažemo *Željko, operi suđe!* i u nadređenoj smo poziciji u odnosu na sugovornika, izvršavanjem *zapovijedi* svijet će se prilagoditi riječi.

Uvjet iskrenosti uključen je u kategoriju *razlike u izražavanju psiholoških stanja*, a njime se naglašava kako u pozadini svakog iskaza treba biti iskrena želja, ako se radi o iskazu u kojem se svijet prilagođava riječi, kako bi do promjene i došlo (ibid., 4; Palašić–Zbašnik 2016: *3). Ako nekom kažemo *Naberi si sutra smokava u mojem vrtu*, pretpostavka je da mi zaista dopuštamo sugovorniku da se posluži plodovima iz našeg vrta, odnosno da nećemo u trenutku branja nahuškati svojega psa na njega.

Ilokucijska snaga kategorija je koja se odnosi na snagu nekog iskaza, na temelju koje ćemo moći odrediti je li neki iskaz uljudan ili neuljudan, odnosno primjeren ili neprimjeren određenoj komunikacijskoj situaciji (ibid.). Čak se i kolokvijalno može reći *Koja je snaga tih riječi?* kako bismo primjerice utvrdili u kojoj nam se mjeri uvjetuje pridržavanje njihove propozicije³⁹. Ta se skalarna vrijednost zapravo pretvara u naziv za stvarnu narav pojedinog govornog čina, koji se onda mogu odrediti primjerice kao *molba* ili *zahtjev*. Kako bi to oprimjerio, Searle navodi sljedeće iskaze: *Predlažem da odemo u kino* i *Insistiram da odemo u kino* (Searle 1976: 5). U oba je primjera svrha ista, no njihova se snaga razlikuje. Budući da su uporabljani glagoli koji korespondiraju s nazivom za ilokucijsku snagu, automatski se iščitava kako se u prvom slučaju radi o *prijedlogu*, a u drugom o *zahtjevu*. Međutim situacija nije nužno tako pravocrtna, što ćemo oprimjeriti iskazima koji uključuju kanonske imperative:

38 SEP, „speech acts“, URL: <<http://plato.stanford.edu/entries/speech-acts/>>, posjet 26. listopada 2016.

39 Ibid.

1. A: *Knjiga mi je već otišla u zakasninu*

B: *Pa vrati je sutra nakon škole, knjižnica ti je usput*

2. A: *Knjiga mi je već otišla u zakasninu*

B: *Vrati je sutra (nakon škole)!*

Promatrajući ove iskaze iz perspektive uljudnosti, prvi je primjer svakako uljudniji. Pokušamo li odrediti ilokucijsku snagu svakog od njih, možemo zaključiti kako se u prvom slučaju radi o *prijedlogu* kojim se želi navesti sugovornika na rješavanje problema, a u drugom o *zahtjevu* da se problem svakako riješi. Uporabom poticajne čestice *pa* i dijela kojim se ukazuje na okolnosti koje olakšavaju praktični čin, popraćen, naravno, odgovarajućim tonom, postigao se učinak *prijedloga*. Ogoljenost iskaza u drugom primjeru i uporaba uskličnika (u pisanom obliku), kojim se sugerira ton iskaza, a također pozicija autoriteta govornika B, uvjetovale su da se ilokucijska snaga odredi kao *zahtjev*. Dakle iz ovih se primjera zaključuje kako se ilokucijska snaga pojedinog govornog čina ne određuje tako da se za njega kaže da je više ili manje snažan, već ga se imenuje odgovarajućim pojmom. Na temelju ilokucijske snage govorni činovi mogu biti također *pitanja, tvrdnje, želje, namjere, zapovijedi* i sl.

Već se ranije u ovom radu obrađivala uporaba imperativnih oblika u neimperativne svrhe, no kako je najprije bilo potrebno načiniti kratki pregled pragmatičkog teorijskog okvira, nije bilo moguće adekvatno prikazati uporabu imperativa u iskazima u kojih treba odrediti različite ilokucijske snage, dakle onima u kojima se imperativnom formom služimo kako bismo izrekli *pitanja, savjete, molbe, upozorenja, ponude, pozive, poticaje* ili *upute* (usp. Palašić–Zbašnik 2016: *7). Iako će u tim slučajevima uglavnom dolaziti do aktivacije imperativnosti,

odnosno njezina prototipnog oblika – *naređivanja* (sekundarno), ona će služiti kao podloga kojom se naglašava prvotna ilokucijska snaga, a to je neka od gore navedenih.

Kažemo li *Recite mi gdje ga mogu naći*, mi smo se poslužili imperativom u prvom dijelu iskaza (sintaktički: glavna rečenica), čime smo aktivirali imperativnost kojom se sugovornika izravno potiče na odgovarajuću reakciju, a koja je povezana s propozicijskim sadržajem u drugom dijelu iskaza (sintaktički: zavisna rečenica). Budući da kontekst u kojem se iskaz ostvaruje može biti različit, ne možemo unaprijed odrediti njegovu ilokucijsku snagu. Primjerice iskaz se može odnositi na upit u vezi s određenom osobom, koji smo postavili na informacijskom šalteru neke tvrtke, no isto se tako može događati u prostorijama policijske postaje, u kojoj detektiv ispituje osumnjičenika i traži od njega podatke o drugoj osobi osumnjičenoj za suučesništvo u zločinu. U prvom će se slučaju raditi o *pitanju*⁴⁰, dok će u drugom ilokucijska snaga *pitanja* biti isprepletena s *naredbom*.

Poznata rečenica koja se izriče nakon svake reklame u kojoj se reklamiraju lijekovi *Za obavijesti o indikacijama, mjerama opreza i nuspojavama upitajte svog liječnika ili ljekarnika* također sadrži glagol u imperativnoj formi, međutim ovdje ilokucijska snaga naređivanja izostaje, pa iskaz možemo kvalificirati ilokucijskom snagom *savjeta*, koji u stvarnosti više služi kao svojevrsna pravna ograda proizvođača, a manje kao istinski savjet.

Ilokucijska snaga molbe najčešće se ostvaruje u iskazima s izravnim semantičkim indikatorom sadržanom u glagolu *moliti*. Tako će u iskazu *Donesi mi sutra, molim te, bilježnicu iz matematike* aktivirana imperativnost glagola *donesi* biti neutralizirana umetnutim (performativnim) dijelom *molim te*, kojim će se ilokucijska snaga naređivanja pretvoriti u ilokucijsku snagu *molbe*. Dakako, sve

40 SEP, „speech acts“, URL: <<http://plato.stanford.edu/entries/speech-acts/>>, posjet 26. listopada 2016.

pod pretpostavkom da se radi o hijerarhijski ravnopravnim sugovornicima i da je ton iskaza bio prijateljski.

Iskaz *Ne kupajte se u šljunčarama* sadrži glagol u imperativnoj formi koji jasno ukazuje na odvratanje potencijalnih kupaca od potencijalno opasne aktivnosti. Budući da se radi o rečenici koja se ostvaruje kao iskaz u novinama, u nekom od elektroničkih medija ili pak u obliku natpisa na ploči na samoj lokaciji, izostaje autoritet koji bi omogućio da mu ilokucijsku snagu odredimo kao *zapovijed*. Stoga će ilokucijska snaga ovog iskaza biti *upozorenje*.

Nađemo li se na nekom domjenku i domaćin nam kaže *Poslužite se!* (ibid.), glagolom u imperativnoj formi zasigurno nas nije htio natjerati da uzmemo nešto od ponudene hrane. Time se ovakav iskaz određuje ilokucijskom snagom *ponude*. Ipak, mogu se zamisliti i konteksti u kojima bi ovaj iskaz mogao imati ilokucijsku snagu *zapovijedi* (slično je i u primjeru *Sjednite!*)

U iskazu *Prisustvujte otvorenju nove oaze mira i ljepote na otoku Šipanu kod Dubrovnika* ne možemo govoriti o naređivanju, pogotovo zato što se radi o reklami kojom se pokušava nagnati potencijalne goste da posjete novootvoreni objekt, pa u ovom slučaju govorimo o *pozivu*.

Reklamna industrija prigrlila je imperativnu formu kao jedno od sredstava za oblikovanje poruka u različitim domenama (Stolac–Vlastelić 2014: 115; Katnić-Bakaršić 2001: 187), a u to je uključen, jasno, i bankarski sektor. Tako će formulacija *Sakupljajte bodove i još više uštedite* biti iskazana s namjerom da potakne potencijalne klijente na pojačanu potrošnju kako bi ostvarili više pogodnosti. Time se ovakav iskaz može odrediti kao *poticaj*, a naređivanje kao ilokucijska snaga neće biti ostvareno.

Nađemo li se prvi put u nekom gradu i zatražimo li od prolaznika da nas usmjeri do neke znamenitosti, možemo dobiti odgovor poput *Skrenite u ovu ulicu*

lijevo i onda samo stotinjak metara ravno. Ljubazni sugovornik ovdje je uporabio imperativnu formu kako bi izrekao *uputu*.

U ovih se osam primjera moglo vidjeti kako se uporabom imperativne forme u realnim komunikacijskim situacijama mogu ostvarivati iskazi različitih ilokucijskih snaga, pri čemu je presudno poznavanje okolnosti u kojima se konkretna komunikacija odvija jer je bez nje nemoguće precizno odrediti kojoj vrsti pripadaju. Ipak, generalno se može zaključiti kako će iskaz biti to višeznačniji što je sažetiji, odnosno što je manje indikatora koji upućuju na okolnosti ili služe kao oznake uljudnosti.

O uljudnosti se tijekom 20. stoljeća mnogo pisalo iz različitih perspektiva, primjerice kao „altruističkom načinu socijalnog ponašanja i izražavanja“ (Marot 2005: 54), no za pragmatički pristup jeziku najznačajnijom se teorijom smatra ona Penelope Brown i Stephena Levinsona. Oni preuzimaju pojam *obraza* (engl. *face*) od kanadsko-američkog sociologa Ervinga Goffmana (1967) (Levinson–Brown 1988: 61), koji razrađuju uvodeći termine *pozitivnog* i *negativnog obraza*. Razlog uvođenju i preuzimanju pojma *obraz* možemo pronaći i u svakodnevnom jeziku, pa se tako nerijetko može čuti kako je netko „izgubio obraz“, „osvjetlao obraz“, „okaljao obraz“ i sl.⁴¹ Pozitivan obraz odnosi se na želju pojedinca da se svidi drugima i da ga poštuje barem određena skupina ljudi, dok se negativan obraz odnosi na želju pojedinca da ga se ne ometa u djelovanju (Pranjaković–Badurina 2012: 626; Levinson–Brown 1988: 62; Marot 2005: 56). Pojam *face-work* (Goffman 1982: 12–13) odnosi se na niz postupaka kojima se može održati ili poremetiti slika nečijeg obraza, što je u vezi s „primjerenim i uljudnim ponašanjem s naglaskom na ublažavanje i izbjegavanje svih onih situacija u kojima bi se mogao ugroziti nečiji obraz“ (Palašić–Zbašnik 2016: *12). S obzirom na imperativnost i

41 HJP, „obraz“, URL: <http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=eFtmUBE%3D&keyword=obraz>, posjet 18. studenog 2016.

načine njezina iskazivanja, uljudnost je svakako bitna komponenta, pogotovo zbog naravi same imperativnosti da se njome djeluje na sugovornika, pa zbog toga mora biti uključena u proučavanje uporabe imperativnosti u cjelini. Možemo zamisliti situaciju u kojoj jedan od stanara u zgradi glasno pušta glazbu, a osoba iz susjednog stana joj pozvoni na vrata i obraća joj se na neki od sljedećih načina:

- a) *Stišaj glazbu!* / *Stišajte glazbu!*
- b) *Molim te da stišaš glazbu* / *Molim Vas da stišate glazbu*
- c) *Bilo bi dobro da stišaš glazbu* / *Bilo bi dobro da stišate glazbu*
- d) *Možeš li stišati glazbu?* / *Možete li stišati glazbu?*
- e) *Buka je* (usp. Karlič–Klarić 2015: 328)
- f) *Kako bi bilo da stišaš glazbu?* / *Kako bi bilo da stišate glazbu?*
- g) *Bi li bio tako ljubazan da malo stišaš glazbu?* / *Biste li bili tako ljubazni da malo stišate glazbu?*
- h) *Mogu li te zamoliti da samo malo stišaš glazbu?* / *Mogu li Vas zamoliti da samo malo stišate glazbu?*
- a) *Bi li ti bio problem puštati glazbu samo malo tiše?* / *Bi li Vam bio problem puštati glazbu samo malo tiše?* (usp. Pranjković–Badurina 2012: 626)
- b) *Ako bi mogao samo malo stišati glazbu?* / *Ako biste mogli samo malo stišati glazbu?*⁴²

42 Alexandra Aikhenvald posvećuje posebnu pažnju tzv. samostalnim zavisnim rečenicama s direktivnom ulogom (engl. *free-standing dependent clauses as directives*), pri čemu se u mnogim jezicima glavna rečenica, koja sadrži i performativni glagol, izostavlja, što rezultira sintaktički nepotpunom rečenicom (Aikhenvald 2010: 275–276). Njima se pribrajaju i *pogodbene rečenice* (engl. *if-clauses*), kao što možemo vidjeti u primjeru *Ako biste mogli samo malo stišati glazbu?*, koja bi u cijelosti glasila *Bio bih Vam zahvalan ako biste mogli samo malo stišati glazbu*. Što se tiče pogodbenih rečenica promatranih iz perspektive uljudnosti, autorica navodi, citirajući Lesley Stirling, da se njihovom uporabom stvara određeni stupanj socijalne distance spram sugovornika i da je korpusnom analizom utvrđeno kako se češće rabe između sugovornika koji se ne poznaju (Lesley Stirling prema *ibid.*). Njihova je uporaba u engleskom (a to se poklapa u dobrom dijelu i s hrvatskim jezikom) danas prihvaćena kao način iskazivanja uljudne zapovijedi ili zahtjeva (*ibid.*, 8). Ovdje valja istaknuti iz standardnojezične perspektive često nepravilnu uporabu pogodbenog veznika *ako* u današnjem kolokvijalnom (i nekolokvijalnom) hrvatskom jeziku. Naime često se može čuti primjer poput *Želio bih te pitati ako bi mi mogao posuditi usisavač*

Iz ovih se primjera, koji uključuju i direktne i indirektne govorne činove, mogu jasno vidjeti nijanse u ilokucijskoj snazi, a odabir svakog od njih imat će različit učinak na sugovornika. Imperativ je u prototipnom obliku uporabljen samo u primjeru (a), a možemo ga odrediti kao *zapovijed*. Iz primjera (c), iako se čini da ima obilježja savjeta, iščitavaju se obilježja *prijetnje*, jer se može zaključiti kako pošiljatelj, u slučaju da se primatelj ogлуši na propoziciju iskaza, kani djelovati na način koji će završiti s lošim posljedicama za primatelja. Dakle neki će od njih čuvati obraz primatelja, a neki će ga ugrožavati. Pozitivna uljudnost uključuje usmjeravanje prema njegovu pozitivnom obrazu (ibid.), npr. *Kako bi bilo da stišate glazbu?*, dok negativna uljudnost uključuje usmjeravanje prema slušateljevu negativnom obrazu, npr. *Možete li stišati glazbu?*, čime se slušatelju ostavlja mogućnost da sam odluči hoće li djelovati u skladu s propozicijom ili ne (ibid.).

3. 2. Indirektni govorni činovi

Situacija se uslođnjava kada iskaz koji ima obilježja jedne vrste govornog čina postane sredstvo iskazivanja druge vrste govornog čina. Naime kada bi između riječi i svijeta uvijek postojao jedinstven i linearan odnos, određivanje značenja bilo bi znatno jednostavnije, no odnos između uporabljenih riječi i snage koju pojedini iskaz ima često nije lako definirati. Primjerice ako roditelj uđe u dječju sobu i kaže *Ovo je svinjac!*⁴³, dijete zasigurno neće zaključiti kako je roditelj iznio *tvrdnju* kojom opsuje prostor u kojem borave domaće životinje uzgajane radi prehrane. Analiziranjem iskaza najprije možemo zaključiti da ostvaraj leksema *svinjac* ovdje ima preneseno značenje, odnosno da je uporabljena metafora kojom

umjesto *Želio bih te pitati bi li mi mogao posuditi usisavač*, jer se radi o odnosu *glavna – objektna rečenica*, a ne *glavna – pogodbeno rečenica*.

43 REP, „speech acts“, URL: <<https://www.rep.routledge.com/articles/thematic/speech-acts/v-1>>, posjet 25. listopada 2016.

se dio životnog prostora ljudi povezuje s prostorom u kojem se najčešće drže životinje i koji je daleko od većini prihvatljivih higijenskih standarada. Kao što vidimo, već je djelomičnom semantičkom analizom došlo do otklona od kanonskog značenja. Na razini iskaza, odnosno uporabe rečenice u kontekstu, situacija postaje još kompleksnija. Pretpostavimo li da je roditelj pritom bio odrješit, da je iskaz pratio povišen ton te uzimajući u obzir odnos nadređenosti i podređenosti, kakav je uobičajen između roditelja i djece, ova metaforički izrečena *tvrdnja* postaje sekundarnom, a u prvi plan dolazi namjera govornika da se njome utječe na svijest sugovornika kako bi promijenio stanje prostora u kojem boravi. Drugim riječima, roditelj je ovim govornim činom *zapovjedio* djetetu da pospremi sobu, a stupanj njegove uspješnosti ovisit će najprije o sposobnostima djetetova dekodiranja poruke, a potom i o volji da se pokori roditeljevoj namjeri.

Glavna je zadaća svih teorija govornih činova odrediti kako govornici uspijevaju u svojoj *namjeri*, tj. prenošenju svoje namjere na sugovornika. Ovdje valja u analizu uvrstiti i sljedeću komponentu – STAV. Namjera i stav usko su povezani. Već se iz same sintagme *govorni činovi* iščitava prostor njihove uporabe – u komunikaciji. Komuniciranje uključuje izražavanje određenog stava, a izbor odgovarajućega govornog čina ovisi upravo o vrsti stava koji se želi govornim činom prenijeti. Tako se primarno nekom **tvrdnjom** izražava određeno *vjerovanje*, **zahtjevom** *želja*, dok se **isprikom** izražava *žaljenje*. Budući da se radi o komunikacijskom činu, govorni čin postaje uspješnim ako sugovornik identificira, u skladu s govornikovom namjerom, stav koji se željelo izraziti⁴⁴.

Austin je smatrao kako možemo činiti određene radnje već pukim izražavanjem toga što činimo, primjerice izgovaranjem *Zahvaljujem ti*. On razlikuje dva tipa iskaza: *konstative* (kojima se opisuje neko stanje u svijetu) i *performative*

44 Ibid.

(kojima se, pod određenim uvjetima, djeluje u svijetu/na svijet)⁴⁵. Da bi neki iskaz mogao biti performativan, nije dovoljno samo izgovoriti ga, već mora biti izgovoren u određenim okolnostima (Nerlich–Clarke 1996: 290). Na Austinove će se temelje kasnije nadovezati Émile Benveniste, John Rogers Searle, Herbert Paul Grice, da spomenemo samo najznačajnije, koji su pokušali korigirati i dopuniti neke nedostatke, primjerice u definiranju uvjeta koje performativni činovi moraju zadovoljiti, odnosno koje činove možemo uopće definirati performativnim. Da bi se neki čin moglo definirati performativnim – čija će se uspješnost utvrđivati kvalifikacijom *posrećenosti/neposrećenosti*, za razliku od konstativa, za koje se može utvrditi da su *istiniti/lažni* – mora zadovoljavati sljedeće kriterije: (1) mora se događati u okvirima odgovarajuće procedure (konvencionalni čin s konvencionalnim učinkom), (2) procedura mora biti izvršena u cijelosti, (3) misli, osjećaji i namjere moraju biti u skladu s onim što se izvodi, odnosno ne smije postojati „unutarnja zadržka“ (Austin 1962: 14–15). Sami iskazi moraju zadovoljiti sljedeće kriterije: (1) radi se o iskazima koji pripadaju kategoriji tvrdnje, (2) dolaze u gramatičkom obliku 1. lica jednine indikativnog prezenta aktivnog, (3) ne radi se o iskazima koji opisuju ili o nečemu izvještavaju, što bi se moglo tumačiti istinitim ili lažnim, (4) iskazivanjem se istovremeno događa i čin imenovan glagolom, dakle događa se određena promjena u svijetu (Austin 1962: 4–5). Imperativi se na temelju navedenog ne bi mogli uvrstiti u performative, no Austin je tvrdio da i imperativni glagoli imaju očitu performativnu snagu jer na isti način djelujemo riječima kada kažemo **Dodi!** kao i kad rabimo glagol u prezentu u 1. licu jednine indikativnog prezenta aktivnog u *Zapovijedam ti da dođeš ovdje* (Petrey 1990: 43–44). Émile Benveniste osporavat će to konstatacijom kako trebamo više voditi

45 Performativi se ne smiju poistovjećivati s govornim činovima – radi se naime o posebnom tipu rečenice s posebnim formalnim kriterijima koji se odnose na uporabljeni glagol. Postoji mogućnost izgovaranja performativa, a da pritom ne dođe do ostvarivanja govornog čina (SEP, „speech acts“, URL: <<http://plato.stanford.edu/entries/speech-acts/>>, posjet 26. listopada 2016.).

računa o formalnim obilježjima glagola pri definiranju performativa, tvrdeći kako se imperativom imenuje radnja koju posljedično izvodi netko drugi, odnosno radnja se ne izvodi samim činom iskazivanja⁴⁶. Iskaz i djelovanje međusobno se ne podudaraju, tj. nisu autoreferencijalni (Nerlich–Clarke 1996: 290).

Intencionalno djelovanje, baš kao i govorni činovi, uključuje niz namjera, koje se aktivacijom razvijaju jedna iz druge. Ako primjerice jedan od supružnika dođe kući nakon posla i shvati da je zaboravio ponijeti ključeve, pritisnut će zvonca, a na intencionalnu radnju pritiskanja prekidača nadovezat će se namjera da time aktivira zvuk zvonca, koji će pak aktivirati pažnju drugog supružnika, a što će rezultirati otvaranjem ulaznih vrata i puštanjem prvog supružnika u kuću⁴⁷. Takva raščlamba intencionalnog djelovanja zorno prikazuje simultanost namjera prije djelovanja i njihovo sukcesivno ostvarivanje nakon prvoga koraka. Sličnu će komponencijalnu analizu Austin primijeniti kako bi razložio ostvaraj govornog čina. Svaki se takav čin prema njemu sastoji od (1) čina kazivanja čega (sadržaja iskaza), (2) od onoga što netko čini činom izricanja (snage iskaza) i (3) učinka na sugovornika. Prva komponenta naziva se *lokucijskim*⁴⁸ (Austin 1962: 94), druga *ilokucijskim*⁴⁹ (ibid., 101), a treća *perlokucijskim*⁵⁰ činom (ibid.). U svakom su

46 Prema jednom viđenju imperativima se izražava određeno svojstvo (sadržano u propoziciji) i kada govornik izgovori imperativnu konstrukciju koju slušatelj prihvati, to će svojstvo slušatelj staviti na tzv. popis stvari koje treba obaviti (*to do list*) (ibid.).

47 REP, „speech acts“, URL: <<https://www.rep.routledge.com/articles/thematic/speech-acts/v-1>>, posjet 25. listopada 2016.

48 „**Lokucija**, iskaz shvaćen u smislu njegova intrinzičnoga značenja, neovisno o njegovoj funkciji ili svrsi u kontekstu.“ (English Oxford Living Dictionary: „locution“, URL: <<https://en.oxforddictionaries.com/definition/locution>>, posjet 26. listopada 2016.). Radi se o izgovaranju smislene rečenice, a Austin to naziva *lokucijskim činom* (SEP, „speech acts“, URL: <<http://plato.stanford.edu/entries/speech-acts/>>, posjet 26. listopada 2016.).

49 „**Ilokucija** (engl. *illocution*), prema engleskom filozofu J. L. Austinu, utemeljitelju teorije → **govornoga čina**, jedan od triju temeljnih aspekata govornoga iskaza (izričaja) koji omogućuje da on postane društveno djelotvornim činom (npr. obećanjem). Da bi postigao takvu ‘ilokucijsku snagu’, iskaz (izričaj) mora poštovati tzv. uvjete prikladnosti uhodane komunikacijskom konvencijom.“ (HE, „ilokucija“, URL: <<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=27115>>, posjet 26. listopada 2016.)

50 „**Perlokucija** (engl. *perlocution*), prema engleskom filozofu J. L. Austinu, utemeljitelju teorije → **govornoga čina**, jedan od triju temeljnih aspekata svakoga govornoga čina, uz lokuciju i ilokuciju. Perlokucija je čin

iskazu oni prisutni simultano, a prostorno-vremenski kontinuum uvjetuje njihovu neposrednu sukcesivnu realizaciju. Austinovu će teoriju kasnije razraditi koju će doraditi John Rogers Searle tako što će dodati još kategoriju *propozicije*⁵¹ i već ranije spomenutu kategoriju *stava*, dok će u njegovim radovima govorni čin postati *ilokucijskim činom* (1976: 1).

Ako primjerice konobar kaže *Kafić se zatvara za pet minuta*⁵², načinio je lokucijski čin kazivanja određenih morfosintaktičkih jedinica, ilokucijski čin obavješćivanja gostiju o neposrednom zatvaranju ugostiteljskog objekta zbog kraja radnoga vremena te zahtjev da se započnu spremati za odlazak. Uspješnost ilokucijskog čina jest razumijevanje gostiju njegova značenja, ali će njihovo prihvaćanje zahtijeva da se počnu pripremati za odlazak i odgovarajući niz radnji, dakle praktični učinak, odrediti uspješnost treće komponente – perlokucijskog čina. Kao što je vidljivo iz navedenog primjera, konobar je izgovaranjem odgovarajućeg govornog čina izveo ujedno njegove tri temeljne sastavnice, a uspješan ostvaraj svake od njih uvjet je za uspješnost čina u cjelini.

Semantikom izgovorenih riječi u posljednjem primjeru izravno se obavješćuje goste da će se kafić zatvoriti za pet minuta. Nešto je manje izravna veza između iskaza i čina požurivanja gostiju kako bi se počeli spremati za odlazak jer u iskazu ne postoje riječi koje bi označavale požurivanje, pa se ta poruka iščitava posredno⁵³. Takvi se govorni činovi, čiju slojevitost kompetentni govornici

posredovan kazivanjem (*act by saying*) i podrazumijeva manipulaciju sugovornikom.“ (HE, „ilokucija“, URL: <<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=47669>>, posjet 26. listopada 2016.)

51 Sadržaj indikativnih rečenica uobičajeno se naziva *propozicijski sadržaj* ili skraćeno *propozicija*, a može se reći kako se iskazani sadržaj načelno može podvrgnuti provjeri istinitosti. Ako primjerice kažemo *Sniježi*, naš iskaz morat će odgovarati pojavi u svijetu na koji se referira (SEP, „speech acts“, URL: <<http://plato.stanford.edu/entries/speech-acts/>>, posjet 26. listopada 2016.).

52 REP, „speech acts“, URL: <<https://www.rep.routledge.com/articles/thematic/speech-acts/v-1>>, posjet 25. listopada 2016.

53 Ibid.

nekog jezika mogu pravilno razumjeti, nazivaju *indirektnim govornim činovima*⁵⁴ (Clark 1979: 430). Nadalje kada namjera govornika nije potkrijepljena semantikom izgovorenih riječi, a ključna je za njegovo ispravno razumijevanje, govori se o *inferenciji*, odnosno oni kojima je iskaz upućen značenje moraju inferirati⁵⁵. Kontekstualno ostvaren jezik uključuje i paralingvističke sastavnice, a za razumijevanje iskaza neće biti nevažni način i ton koje je govornik upotrijebio. Upravo je važnost konteksta, koji uključuje i spektar nelingvističkih elemenata, presudna za ispravno razumijevanje iskaza u kojem govornik kaže sugovorniku *Pozvat ću odvjetnika*⁵⁶. Ovaj se iskaz tako može protumačiti i kao *predviđanje* (čime se najavljuje neki čin koji bi u određenim okolnostima mogao uslijediti), i kao *prijetnja* (čime se najavljuje čin koji će uslijediti ako sugovornik ne promijeni okolnosti na koje može utjecati), i kao *obećanje* (čime se najavljuje neki čin koji se govornik obvezuje učiniti)⁵⁷.

Austin je smatrao da je uspješno izvođenje ilokucijskog čina pitanje *konvencije*, a ne namjere (*intencije*). On se naime ponajprije bavio eksplicitnim performativnim iskazima, dakle onima u kojima se rabi glagol koji ujedno i imenuje radnju koju istovremeno izvodi, no jasno je da se isti tip ilokucijskog čina može izvesti i bez takvih eksplicitnih indikatora, pa se tako umjesto *Zahtijevam da budeš tiho!*, čime je istovremeno i imenovana i izvedena radnja, može uporabiti eliptično *Tiho!* kako bismo izrekli svoj zahtjev⁵⁸.

Herbert Paul Grice smatrao je da značenje iskaza proizlazi iz funkcije koja se ostvaruje u komunikaciji, a njegova je zasluga uvrštavanje *namjere* kao najbitnijeg

54 Ivo Pranjković i Lada Badurina, kada se radi o indirektnim govornim činovima koji primarno pripadaju onima direktivnog tipa, dakle „sa [primarnim] značenjem/funkcijom imperativnosti“ nazivaju ih „kontekstualnim imperativima“ (Pranjković–Badurina 2012: 620).

55 REP, „speech acts“, URL: <<https://www.rep.routledge.com/articles/thematic/speech-acts/v-1>>, posjet 25. listopada 2016.

56 Ibid.

57 Ibid.

58 Ibid.

čimbenika u pravilnom razumijevanju komunikacije⁵⁹. Uvodi također kategoriju implikatura, na temelju kojih možemo odrediti „razliku između onoga što znači kakva rečenica i onoga što implicira govornik kada upotrijebi tu rečenicu“, a koje se dijele na *konvencionalne*⁶⁰ i *konverzacijske* (Palašić 2015: 38). Međutim u svojim će se analizama baviti prvenstveno *konverzacijskim implikaturama*, koje se ostvaruju u pojedinom govornom činu (ibid.), kako bi pokušao odrediti zakonitosti onih govornih činova u kojima bi se izgubio uzročno-posljedični odnos kada bi se analizirale iz isključivo semantičke perspektive. Konverzacijske implikature mogu se definirati kao „jezična pojava kada izričaj prenosi pored doslovnog, konvencionalnog značenja (takvo značenje je predmet proučavanja semantike) i drugo značenje, koje nije direktno izraženo izričajem, a ovisno je o doslovnom značenju, o kontekstu, o ciljevima, namjeri govornika i interpretaciji slušatelja“ (Kordić 1991: 87). One također nisu samo jezična teorija već su i oruđe koje se može primjenjivati na cijeli spektar filozofskih problema⁶¹.

Sva su Griceova konverzacijska pravila podređena temeljnom pravilu – *principu kooperativnosti*. Principom kooperativnosti očekuje se da doprinos svakog pojedinca u komunikaciji bude odgovarajući, odnosno da bude u skladu sa zahtjevima konverzacije. Dakle svi sudionici konverzacije ponašaju se kooperativno, kao što očekuju i od ostalih da se tako ponašaju (ibid., 89). Grice nadalje navodi i četiri maksime koje definiraju konverzaciju: maksima *kvantitete* („doprinos razgovoru neka bude što informativniji“), maksima *kvalitete* („ne kaži ono za što misliš da je neistinito“), maksima *relevantnosti* („doprinos razgovoru neka bude relevantan“, u vezi s temom) i maksima *modaliteta* (jasnoća,

59 Ibid.

60 „Konvencionalne implikature, kako im sam naziv kaže, vezane su uz određene jezične konvencije i neovisne su o kontekstu. Konvencionalne implikature proizlaze iz značenja pojedine rečenice, konkretno iz značenja sadržanog u jednom segmentu rečenice.“ (Palašić 2015: 38)

61 REP, „speech acts“, URL: <<https://www.rep.routledge.com/articles/thematic/speech-acts/v-1>>, posjet 25. listopada 2016.

nedvosmislenost, kratkoća) (ibid.; Grice 1987: 58–59)⁶². Kršenje neke od tih maksima može dovesti do neučinkovitosti u komunikaciji. Ako na temelju teorije o konverzacijskim implikaturama analiziramo sljedeći govorni čin:

A (dijete): *Idem večeras na koncert*

B (roditelj): *Samo **probaj** otići!*

najprije moramo pretpostaviti kako se poštuje princip kooperativnosti, a potom zaključujemo kako je došlo do kršenja maksime *kvalitete*⁶³ (istinitost), čime je nastao *indirektan govorni čin*. Radi se naime o tome da se iskazom osobe B izreklo suprotno od onoga na što upućuju njegove sastavnice, pa ako uporabimo Searleovu terminologiju, iako bi se ilokucijska snaga iskaza osobe B isprva mogla odrediti kao *poticaj*, radi se zapravo o *prijetnji* (i posljedično *zabrani*), kojom se želi reći kako će eventualno ostvarivanje propozicije u iskazu osobe A imati loše posljedice po nju. Ako bismo iskaz osobe B preoblikovali tako da od indirektnog govornog čina nastane direktni, on bi glasio: *Nemoj otići. Ako odeš, naći ćeš se u problemima!*

Indirektnim govornim činovima pripadali bi također oni iskazi u kojima dolazi do naizgled iznimne ljubaznosti, no namjera govornika zapravo je suprotna od onoga što je izrečeno. Radi se, dakako, o *ironičnim iskazima* ili *ironičnim zapovijedima*. Možemo zamisliti situaciju u učionici u kojoj jedan od učenika iz sata u sat ne piše domaće zadaće i nastavnik mu kaže *Tonko, ako te to ne bi previše opteretilo, bi li bio tako ljubazan da na idući sat dođeš s riješenom domaćom zadaćom?* (usp. Palašić–Zbašnik 2016: *14). Radi se o indirektnom govornom

62 Ibid.

63 Uporabom metaforičkih i ironičnih iskaza najčešće dolazi do kršenja maksime kvalitete; štoviše, uporaba tih dviju figura u govornom činu oslanja se na kršenje maksime kvalitete (Grice 1987: 63; REP, „implicature“, URL: <<https://www.rep.routledge.com/articles/thematic/implicature/v-1>>, posjet 25. listopada 2016.).

činu, dakle imperativnost je inducirana bez uporabe kanonskog imperativa, čija pretjerana ljubaznost, koje su indikatori uporaba kondicionala, „briga“ za učenikovu opterećenost i eksplikacija putem pridjeva *ljubazan*, sugeriraju da se iskaz iz *molbe* pretvorio u *zahtjev*, a čije bi neizvršavanje učenika moglo dovesti u dodatne probleme. Može se stoga postaviti pitanje je li tako sročeni zahtjev zapravo manje ljubazan od zahtjeva u kojem bi se reklo *Tonko, napiši zadaću za idući sat!*, čime bi se ispoštovale i Griceove komunikacijske maksime. Ironija može prerasti u sarkazam, a time čitav iskaz dobiva dodatnu stilističku obojenost⁶⁴. Vrlo je zanimljiv primjer iz knjige *Imperatives and Commands* (2010)⁶⁵ u kojem se daju savjeti za „sjajan provod“ tijekom razdoblja Božića i Nove godine. Tako se ljudima sugerira, između ostalog, da se oslobode već tjednima prije blagdana, ponašaju poput idiota na božićnoj zabavi, da opustoše svoje bankovne račune radi provoda, prežderavaju se svinjetinom... Sve će to rezultirati neopisivim zadovoljstvom! U ovom su slučaju u tu svrhu uporabljene imperativne konstrukcije (*Otruj(te) se hranom!*), no ilokucijska snaga savjeta suprotnog je značenja od onoga na koje nam semantika ukazuje, što bi se moglo odrediti kao primjenu iz *Činite to!* u *Ne činite to!* Iz ovih se primjera vidi kako se ironija i sarkazam mogu rabiti u iskazima s prototipnim imperativima i onima bez njih, a značenje iskaza prelaziti iz molbe u zahtjev ili savjeta kojim se na nešto potiče u onaj kojim se sugerira izbjegavanje nečega. Ironija i sarkazam često se rabe upravo u situacijama u kojima se očekuje neko tipično ponašanje pojedinca ili većeg broja ljudi⁶⁶.

64 Aleksandra Aikhenwald takve iskaze naziva *mock-commands* (2010: 245).

65 „Yule be sorry!

1. Be well on the way to going completely insane weeks beforehand.

Act like an idiot at the Christmas party. Try to reassure yourself that one day, some of the people you work with might consider speaking to you again (...) Have a great Christmas and a Happy New Year!“ (ibid.)

66 Može se navesti primjer konvencionaliziranog imperativnog iskaza *Počivaj u miru!* (usp. Aikhenwald 2010: 245), koji je uobičajeno retorički uputiti preminuloj osobi. No isti se iskaz može uputiti i osobi s kojim više ne želimo imati posla (možemo reći *Ti si za mene mrtav!*), čime smo kanonski imperativ uporabili kako *ekspresiv* kojim želimo simbolički zaključiti naš odnos s određenom osobom.

Iskazi koji uključuju imperATIVE također mogu biti dio konverzacijskih situacija u kojima dolazi do poštivanja ili kršenja navedenih maksima, a ovdje su najzanimljiviji oni u kojima imperativnost nije iskazana kanonskim imperativom, i to ponajprije onaj tip imperativnosti u kojem je naglašena pristojnost. Zahtjev koji postaje molbom u primjeru *Biste li bili tako ljubazni da otvorite prozor* sastoji se od elemenata koji zasigurno ne idu u prilog kratkoće, čime bi se djelomično prekršila maksima relevantnosti i dovela u pitanje komunikacijska učinkovitost (Aikhenvald 2010: 332).

Nikolina Palašić i Tihana Zbašnik pišu o tzv. ispitnim pitanjima kao posebno zanimljivoj kategoriji (2016: *10). Radi se naime o pitanjima koja profesor usmeno postavlja učeniku ili studentu kako bi mogao evaluirati njegovo znanje. Ona se, ako se ne rabi imperativna forma (*Reci(te) mi...*), oblikuju kao u primjeru *Možeš/ možete li nešto reći o funkcionalnim stilovima hrvatskoga standardnog jezika?* Ako bi ispitanik u tom slučaju doslovno odgovorio na postavljeno pitanje, mogao bi reći *Da/Ne* ili *Mogu/Ne mogu*, no jasno je da time ne bi ponudio odgovarajući odgovor. Odgovarajući je odgovor, pod uvjetom da je učenik/student naučio traženo gradivo, „odgovarajuća količina informacija“ o funkcionalnim stilovima (ibid.). Specifičnost ispitnih pitanja jest u tomu što osoba koja ih postavlja, dakle profesor, hini neznanje, a od ispitanika očekuje da prihvati tu „igru“ i odgovara na netom opisan način. Svako odstupanje od toga profesor bi smatrao nesuradnjom i kvalificirao ga kao pokazatelj neznanja. Stoga za takve iskaze možemo zaključiti kako svojom primarnom ilokucijskom snagom pripadaju kategoriji *zahtjeva*, a sekundarnom *pitanju*.

Uzmemo li npr. ranije spomenuti iskaz *Ovo je svinjac!*, a služeći se ilokucijskom snagom kao kriterijem pomoću kojeg određujemo kategoriju govornog čina, zaključujemo kako se radi o *zapovijedi*, što time postaje primarna

ilokucija iskaza, a *tvrdnja*, kategorija kojoj bi iskaz pripadao na temelju svojih morfosintaktičkih obilježja, postaje time njegova sekundarna ilokucija.

Vozimo li se primjerice autobusom i pitamo li osobu koja stoji na izlazu, a ne pokazuje namjeru da će izaći, *Silazite li na sljedećoj (stanici)?* (Pranjković–Badurina 2012: 625), mi smo aktivirali imperativnost, koja bi se mogla preoblikovati uporabom prototipnog imperativa u *Maknite se s vrata!!Oslobodite izlaz!* (ibid.)⁶⁷. Time primarna ilokucija ponovno postaje *zapovijed*, a sekundarna *pitanje*. Slično je i u primjeru u kojem osobi do sebe kažemo *Stojiš mi na nozi*⁶⁸, čime smo primarno izrekli *zahtjev* da sugovornik makne svoju nogu, a sekundarno izrekli *tvrdnju*. Searle ipak primjećuje kako uporabom takvih pomalo konvencionaliziranih pitanja neće doći do gubljenja njihova osnovnog značenja (John Rogers Searle prema Aikhenvald 2010: 261), a možemo navesti primjer Bernarda Comrieja: Nalazi li se dijete u tamnoj komori za razvijanje filmova i postavi li mu otac koji se nalazi izvan prostorije pitanje *Možeš li otvoriti vrata?*, okolnosti djetetu omogućuju izravan odgovor. Radi se naime o tomu da postoji mogućnost uništenja negativa izlaganjem vanjskoj svjetlosti, čime legitiman odgovor može biti također *Ne/Ne mogu*, no iza toga uslijedit će i objašnjenje *razvijam film* (Bernard Comrie prema Aikhenvald 2010: 261–262). Drugim riječima, kako bismo postupili u skladu s načelima komunikacijskih uzusa, na pitanja kojima bi u nespecifičnim situacijama primarna ilokucijska snaga bila *zahtjev* možemo odgovarati tako da ih tretiramo kao *pitanja*, no nakon toga uobičajeno je ponuditi i informacije kojima obrazložimo svoj postupak.

67 Ovakvi se indirektni govorni činovi u obliku pitanja mogu svrstati u *upitne direktive*. Podjela iz knjige *Imperatives and Commands* uključuje tipove kojima se izražava primatelj(a):

- a) sposobnost da se što učini (*Možeš li mi dodati bilježnicu?*)
- b) želja ili volja da se što učini (*Biste li mogli pomaknuti automobil?*)
- c) nužnost ili dužnost; uključuju modalne glagole *morati* i *trebati* (*Moraš li govoriti tako glasno?*)
- d) razlog zašto se nešto čini (*Zašto ne bi ti, Tihomire, odgovorio na pitanje?*) (Aikhenvald 2010: 257–258).

68 SEP, „speech acts“, URL: <<http://plato.stanford.edu/entries/speech-acts/>>, posjet 26. listopada 2016.

4. Zaključak

Iako nam se u svakodnevnom životu čini kako je lako odrediti značenje nekog pojma, krenemo li pomnije promišljati o pojedinom leksemu, sintagmi, frazemu ili rečenici, vrlo ćemo se lako naći u labirintu različitih mogućnosti njegovih ostvaraja i značenjskih nijansi koje pritom nastaju. Time ujedno činimo razliku između kanonskog i kontekstualnog (uporabnog) značenja te naznačujemo razlikovanje između semantičkog i pragmalingvističkog pristupa. Proučavanje jezičnih pojava u izoliranim uvjetima (na dekontekstualiziranim primjerima) ima, jasno, svoju svrhu, no nikako ne može biti dostatno u slaganju cjelovitije slike, jer jezik je živi organizam koji živi u govoru, a obilježje živosti (koje uvjetuje promjene) upravo je element zbog kojeg nam stalno izmiče i ne dopušta nam da ga do kraja omeđimo i ukalupimo. Sve to vrijedi i za polje imperativnosti, koja se može ostvarivati bilo putem prototipnih (kanonskih) imperativa bilo nekim od neimperativnih iskaza. Školsko p(r)oučavanje imperativa i njegove paradigme temelj je koji treba poslužiti za osvješćivanje mogućnosti u praktičnoj primjeni, odnosno za raščlambu sastavnica imperativnog iskaza, a takvog smo se izlagačkog slijeda nastojali držati i u ovome radu, pa se nakon prikaza imperativne paradigme prešlo na problematiziranje njezinih uporabnih mogućnosti. Pritom smo se držali postavke kako je kategorija imperativnosti nadređen pojam, odnosno poimala se kao kategorija do čijeg aktiviranja može i ne mora doći. Za uporabu prototipnih imperativa uvriježeno je smatrati kako se iskazima u koje su uključeni od sugovornika nužno nešto traži ili mu se zapovijeda, no našli su se i brojni primjeri u kojima tomu nije bilo tako. Takvi su se iskazi rabili kako bi se njima nešto opisalo (pripovjedački ili historijski imperativ), kako bismo izrazili svoja nadanja, poželjeli drugome sreću ili ozdravljenje, blagoslovili ga, ali ga također opsovali i prokleli. S

druge pak strane imperativnost je mogla biti ostvarena i sekundarnim sredstvima poput iskaza s glagolom u prezentu, futuru prvom, eliptičnim konstrukcijama, konstrukcijama *da* + prezent ili *da* + perfekt, kao i nejezičnim sredstvima poput pogleda, pokreta ili neartikuliranim glasom. Takav pristup promatranja imperativnosti vodio je daljnjoj teorijskoj elaboraciji, odnosno oprimjerivanju i opisivanju u okvirima temeljnih pragmatolingvističkih teorija. Krenuvši od ranih teorija govornih činova, koje se vezuju za autore poput Johna Langshawa Austina i Johna Rogersa Searlea, prikazali smo primjere uključivanja iskaza s ostvarenom imperativnošću i u izravnim (direktnim) i u neizravnim (indirektnim) govornim činovima, dotičući se djelomično i performativnih iskaza. Polazeći od Searleove taksonomije, koji govorne čino ve dijeli na reprezentative (asertive), direktive, komisive, ekspresive i deklarative, potvrdili smo zaključak kako u iskazima s ostvarenom imperativnošću nastaju govorni činovi koji odgovaraju direktivima, i to neovisno o tome je li pritom uporabljena imperativna paradigma ili su se rabila neka druga morfosintaktička sredstva. Searleovom smo se teorijom također služili kako bismo odredili snagu pojedinih govornih činova, odnosno njihovu ilokuciju, pa se tako iskazi u kojima je ostvarena imperativnost mogu klasificirati primjerice kao molbe, zahtjevi, naredbe i sl. Pitanje ilokucijske snage povezano je i s pitanjem primjerenosti određenog iskaza u određenom kontekstu, tj. pitanjem je li neki iskaz uljudan ili nije, zbog čega smo se morali dotaknuti i nekih temeljnih postavki teorije uljudnosti Penelope Brown i Stephena Levinsona. Teorija uljudnosti dalje nas je odvela prema dijelu teorije Herberta Paula Gricea, koji se bavio principima (uvjetima) govornih činova (direktnih i indirektnih), odnosno maksimama koje je potrebno poštovati kako bi se konverzacija ostvarila. Jedna je od njih i maksima kvantitete, čije se kršenje/poštovanje može promatrati u iskazima koji imaju nizak/visok stupanj uljudnosti. Budući da imperativnost pripada kategorijama

drugog lica, jasno je da je ona zbog svoje usmjerenosti izložena pitanju (ne)uljudnosti. Svakako valja ukazati i na Griceova promišljanja u vezi s konvencionalnim i konverzacijskim implikaturama, a koje možemo uočavati također u iskazima s ostvarenom imperativnošću. Promatrajući tako kategoriju imperativnosti iz različitih perspektiva i provlačeći primjere kroz različite komunikacijske situacije, uočili smo i prikazali njezin golem potencijal u hrvatskom standardnom (i nestandardnom) jeziku, što je ujedno bio cilj ovoga kratkog prikaza.

5. Sažetak

Cilj ovog rada prikaz je načinâ iskazivanja imperativnosti u hrvatskom jeziku. U radu se kreće od pretpostavke kako je imperativnost kategorija koja se u pojedinom iskazu može i ne mora ostvariti, a u tu se svrhu mogu rabiti oblici prototipnog/kanonskog imperativa (primarnim sredstvima), tj. imperativne paradigme (pri čemu nije nužno da će njihovom uporabom imperativnost biti aktivirana), ali se također mogu rabiti iskazi načinjeni od drugih morfosintaktičkih elemenata (sekundarnim sredstvima). Imperativni se iskazi potom promatraju iz pragmalingvističke perspektive, čime se pokušava odrediti značenje pojedinog iskaza u konkretnom govornom činu (što uključuje namjeru pošiljatelja i shvaćanje primatelja poruke), a istovremeno se ukazuje na ograničenja pristupa koji bi pokušao odrediti cjelovito značenje isključivo iz semantičke perspektive.

KLJUČNE RIJEČI: imperativ, imperativnost, aktivacija imperativnosti, iskaz, govorni čin, komunikacija, kontekst, pragmalingvistika, ilokucija, ilokucijska snaga, uljudnost

Naslov rada na engleskom jeziku: *Means of Expressing Imperativeness in Croatian Language*

6. Literatura

- AIKHENVALD, ALEXANDRA (2010) *Imperatives and Commands*, New York: Oxford University Press.
- AUSTIN, JOHN LANGSHAW (1975) *How to do things with words*, Cambridge: Harvard University Press.
- AUSTIN, JOHN LANGSHAW (2014) *Kako djelovati riječima*, Zagreb: Disput.
- BARIĆ, EUGENIJA I DR. (ur.) (2005) *Gramatika hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb: Školska knjiga.
- BUGARSKI, RANKO (2003) *Uvod u opštu lingvistiku*, Beograd: Čigoja štampa i Biblioteka XX vek.
- BROWN, KEITH, OGILVIE, SARAH (ur.) (2009) *Concise Encyclopedia of Languages of the World*, Amsterdam: Elsevier Ltd.
- BROWN, PENELOPE, LEVINSON, STEPHEN C. (1988) *Politeness. Some universals in language usage*, Studies in Interactional Sociolinguistics 4, Gumperz, John J. (ur.), Cambridge: Cambridge University Press.
- BROŽEK, ANNA (2011) „Performatives and Imperatives“, u Brožek, Anna, Jadacki, Jacek Jadacki, Mastop, Rosja i Žarnić, Berislav (ur.) *European journal of analytic philosophy*, Vol. 7, No. 2, Rijeka: Filozofski fakultet u Rijeci, str. 17–34.
- CLARK, HERBERT H. (1979) „Responding to Indirect Speech Acts“, u *Cognitive Psychology*, 11(4), str. 430–477.
- CONDORAVDI, CLEO, LAUER, SVEN (2011) „Performative Verbs and Performative Acts“, u Reich, I., Horch E. i Pauly. D. (ur.) *Sinn and Bedeutung*, br. 15, Saarbrücken: Universaar – Saarland University Press, str. 149–164.

- GOFFMAN, ERVING (1982) *Interaction Ritual: Essays on face-to-face behavior*, New York: Pantheon Books.
- GRICE, HENRY PAUL (1987) „Logika i razgovor“, u Mišćević, Nenad, Potrač, Matjaž (ur.) *Kontekst i značenje*, Rijeka: Izdavački centar Rijeka.
- HUDDLESTON, RODNEY, PULLUM, GEOFFREY K. (ur.) (2002) *The Cambridge grammar of the English language*, Cambridge: Cambridge University Press.
- IVANETIĆ, NADA (1995) *Govorni činovi*, Zagreb: Zavod za lingvistiku Filozofskoga fakulteta u Zagrebu.
- KARLIĆ, VIRNA, KLARIĆ, KORNELIJA (2015) „Sredstva i načini izražavanja imperativnosti: pragmatička perspektiva“, u *Filološke studije*, god. XII, vol. 2, br. 11, Zagreb: Odsjek za južnoslavenske jezike i književnosti, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu (hrvatsko uredništvo), str. 327–342.
- KATNIĆ-BAKARŠIĆ, MARINA (2001) *Stilistika*, Sarajevo: Ljiljan.
- KORDIĆ, SNJEŽANA (1991) „Konverzacijske implikature“, u *Suvremena lingvistika*, br. 31–32, Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, str. 87–96.
- LEECH, GEOFFREY N. (1983) *The Pragmatics of Politeness*, London, New York: Longman.
- MAROT, DANIJELA (2005) „Uljudnost u verbalnoj i neverbalnoj komunikaciji“, u *Fluminensia. Časopis za filološka istraživanja*, god. 17, br. 1, Rijeka: Filozofski fakultet u Rijeci, str. 53–70.
- NADEL, LYNN (2003) *Encyclopedia of Cognitive Science*, New Jersey: Wiley.
- NERLICH, BRIGITTE, CLARKE, DAVID D. (1996) *Language, Action and Context – The Early History of Pragmatics in Europe and America 1780–1930*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publish.

- PALAŠIĆ, NIKOLINA (2015) „Odnos rečeničnoga modusa i implikatura“, u Vranić, Silvana (ur.): *Fluminensia. Časopis za filološka istraživanja*, god. 27, br. 2, Filozofski fakultet u Rijeci, Rijeka, str. 31–43.
- *PALAŠIĆ, NIKOLINA, ZBAŠNIK, TIHANA (2016) „Imperativnost između gramatičke zadanosti i komunikacijske uljudnosti“, u *Poznanske studije slawistyczne* (rad u procesu objavljivanja, op. a.).
- PETREY, SANDY (1990), *Speech Acts & Literary Theory*, New York/London: Routledge.
- PRANJKOVIĆ, IVO (2013) *Gramatička značenja*, Zagreb: Matica hrvatska.
- PRANJKOVIĆ, IVO, BADURINA, LADA (2012) „Načini izražavanja imperativnosti“, u Mirela Omerović (ur.) *Bosanskohercegovački slavistički kongres I*, Zbornik radova, knjiga 1 (*Lingvistika*), Sarajevo: Slavistički komitet, str. 619–628.
- SEARLE, JOHN ROGERS (1976) „A classification of illocutionary acts“, u *Language in Society*, Vol. 5, No. 1, Cambridge: Cambridge University Press, str. 1–23.
- SILIĆ, JOSIP, PRANJKOVIĆ, IVO (2005) *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*, Zagreb: Školska knjiga.
- STOLAC, DIANA, VLASTELIĆ, ANASTAZIJA (2014) *Jezik reklama*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, Rijeka: Filozofski fakultet u Rijeci.
- TEŽAK, STJEPKO, BABIĆ, STJEPAN (1996) *Gramatika hrvatskoga jezika: priručnik za osnovno jezično obrazovanje*, Zagreb: Školska knjiga.
- THOMAS, JENNY (1995) *Meaning in interaction. An introduction to pragmatics*, London/New York: Routledge.
- YULE, GEORGE (1996) *Pragmatics*, Cambridge: Cambridge University Press.

7. Internetski izvori

- ENGLISH OXFORD LIVING DICTIONARY,
URL: <<https://en.oxforddictionaries.com>>
- HRVATSKA ENCIKLOPEDIJA (HE), URL: <<http://www.enciklopedija.hr>>
- HRVATSKI JEZIČNI PORTAL (HJP), URL: <<http://hjp.znanje.hr>>
- PROLEKSIS ENCIKLOPEDIJA, URL: <proleksis.lzmk.hr>
- ROUTLEDGE ENCYCLOPEDIA OF PHILOSOPHY (REP),
URL: <<https://www.rep.routledge.com>>
- STANFORD ENCYCLOPEDIA OF PHILOSOPHY (SEP),
URL: <<http://plato.stanford.edu>>